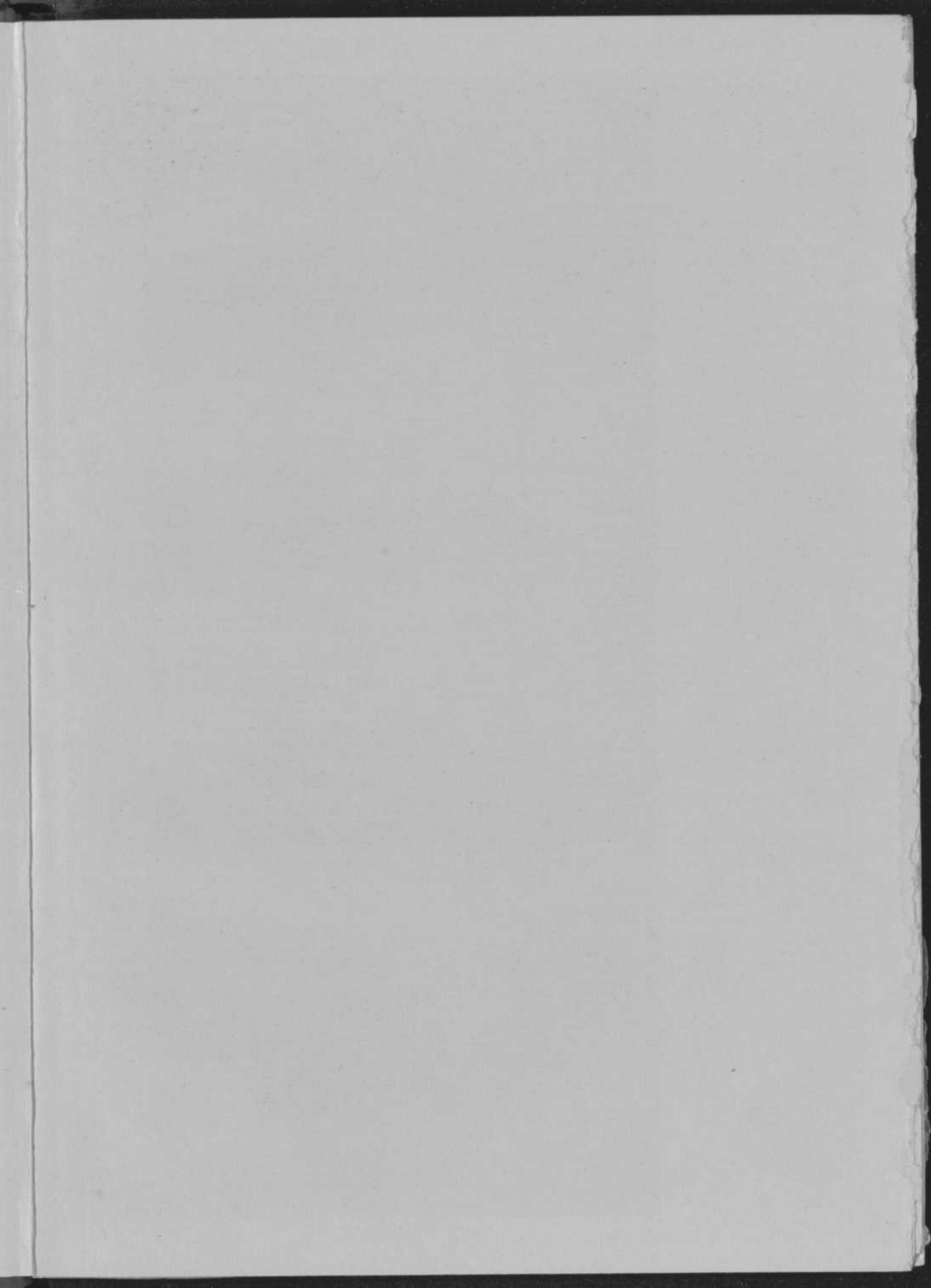

OVER DE
UITVINDING
VAN DE
BOEKDRUK
KUNST

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

2223 8510

OVER DE UITVINDING VAN
DE BOEKDRUKKUNST

OVER DE
UITVINDING VAN DE
BOEKDRUKKUNST

WAARVAN DE HERDENKING NA VIJFHONDERD JAREN

IN 1940 PLAATS VINDT VOLGEN HIER UIT

DOUGLAS C. McMURTRIE'S *THE BOOK*

TE NEW YORK IN 1937 VERSCHENEN

WEGENS DE DAARIN GEGEVEN OBJECTIEVE

BEOORDEELING VAN DE BEKENDE FEITEN

DE HOOFDSTUKKEN X EN XI

IN NEDERLANDSCHE

VERTALING

AANGEBODEN AAN ALLEN IN NEDERLAND

DIE BELANGSTELLEN IN HET GRAFISCHE VAK DOOR

J. BRANDT & ZOON EN P. PROOST & ZOON

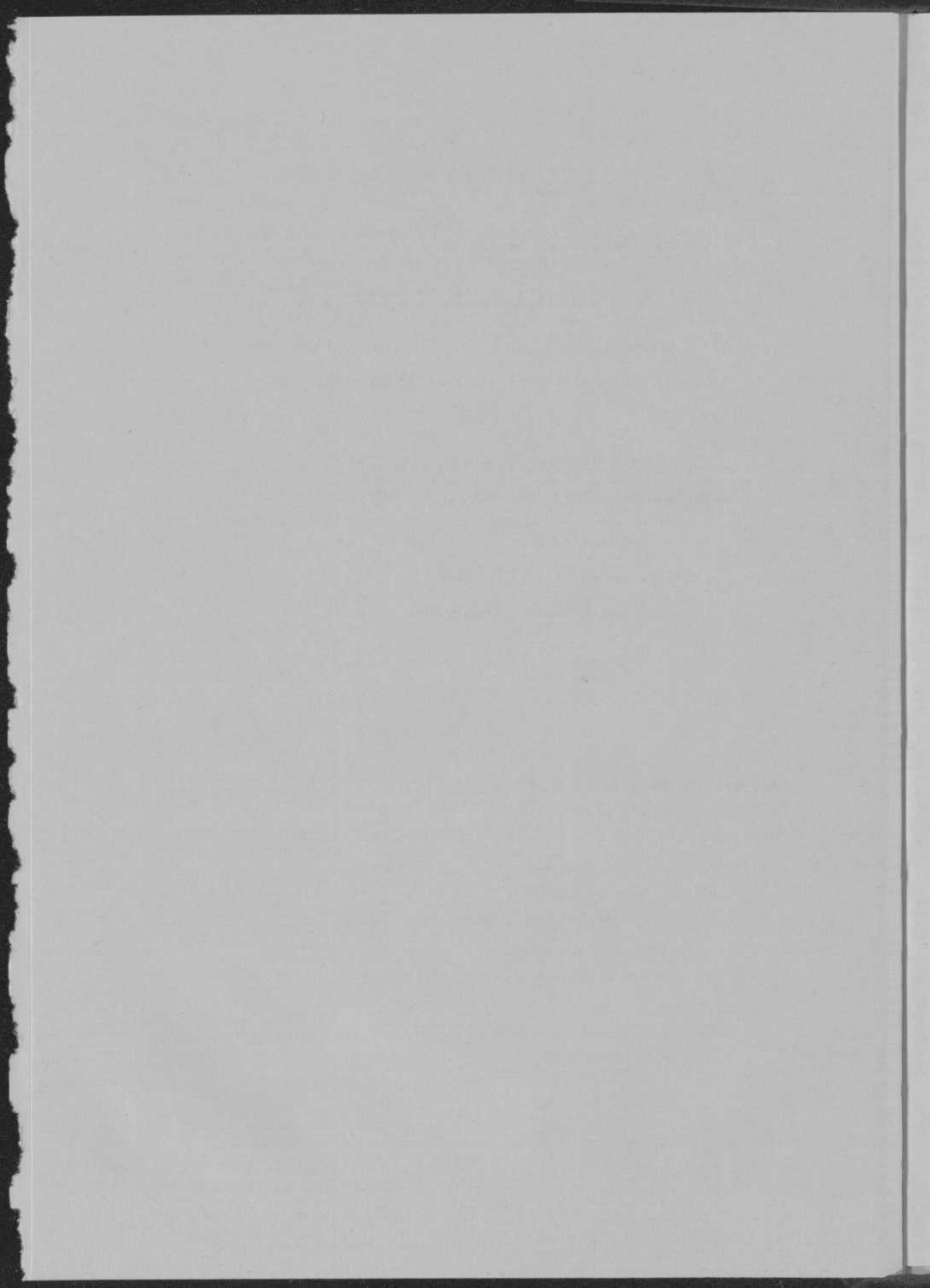
TE AMSTERDAM

EN GEDRUKT DOOR

JOH. ENSCHEDÉ EN ZONEN

TE HAARLEM

IN DECEMBER MDCCCCXXXX

JOHANN GUTENBERG'S UITVINDING

Geen enkel feit in de cultuurgeschiedenis der menschheid kan de uitvinding van het Boekdrukken met losse letters ook zelfs maar benaderen in belangrijkheid. Het zou een uitgebreide studie vereischen om in groote lijnen de verreikende gevolgen van deze uitvinding op ieder gebied van maatschappelijke ontwikkeling en den invloed op de bevrijding van den menschelijken geest uit de ketens van onwetendheid en bijgeloof samen te vatten. De geweldige macht van het gedrukte woord over de gedachten en de daden van den mensch, ten goede of ten kwade, is zelden duidelijker gebleken dan juist in onze dagen. Waar de boekdrukkunst een zoo geweldigen invloed op den gang der beschaving heeft uitgeoefend, is de vraag, wie als de uitvinder daarvan moet gelden, er een geworden van groot historisch belang.

Zooals bekend, werd de boekdrukkunst, ook met gebruikmaking van losse letters, reeds in China en andere Oostersche landen, uitgeoefend lang voordat deze kunst haar intrede in Europa deed. Doch in het verre Oosten waren nu eenmaal de omstandigheden, — mede door den aard der woordteekens —, niet gunstig voor de opkomst en den bloei eener boekdrukkunst. Zoo bleef dan al hetgeen in China in dit opzicht geschied was, van cultuur-historisch standpunt gezien, onvruchtbaar. De baanbrekende gebeurtenis was de verschijning van de boekdrukkunst in Europa, ongeveer in het midden der vijftiende eeuw.

Toch is die verschijning zóó onopvallend geschied, dat zij geen duidelijke sporen in de geschiedenis heeft achtergelaten. Voordat de vijftiende eeuw ten einde was, vond de faam dezer nieuwe kunst reeds door geheel Europa weerklank. Maar ondanks het

feit, dat de eerste drukker toch over het best denkbare middel tot publiciteit beschikte, hield hij zich met opzet, naar het lijkt, in duisternis gehuld. Daardoor verkeeren wij in bijna volkomen onwetendheid ten aanzien van de wijze, waarop en waar de boekdrukkunst haar aanvang nam. En wanneer men vraagt: 'Wie vond de boekdrukkunst uit?' moet het antwoord luiden, dat wij niet met definitieve zekerheid weten, wie in Europa het eerst losse lettertypen heeft gemaakt en daarmee heeft gedrukt.

Met betrekking tot de identiteit van den uitvinder der boekdrukkunst heeft het geschiedkundig onderzoek een massa bewijzen bijeenverzameld, waarvan slechts een klein gedeelte directe bewijskracht bezit, terwijl het overgrootste deel slechts voor indirecte en bijkomstige bewijsvoering kan dienen. Al dit bewijsmateriaal is gezeefd en nog weer gezeefd, zoodat thans gerust gezegd kan worden, dat ook niet het kleinste onderdeelje daarvan ontsnapt is aan het critische onderzoek van bekwame geleerden. Uit al dit materiaal treedt dan de figuur van Johann Gutenberg van Straatsburg en Mainz naar voren, die de best gefundeerde aanspraak heeft op den eeretitel van uitvinder der boekdrukkunst.

Johann Gänsefleisch of Gensfleisch, die volgens de toenmaals bestaande gewoonte zich noemde met den familienaam van zijn moeder, Gutenberg, werd geboren te Mainz uit een patriciërsfamilie omstreeks 1400. Als jongeman moest hij Mainz verlaten, toen een oproer in de stad tot verbanning van zijn familie leidde. Waarschijnlijk omstreeks 1430 vestigde Gutenberg zich als baneling in Straatsburg, waar hij gedurende eenigen tijd door een geërfd kapitaal in betrekkelijk gunstige finantiële omstandigheden schijnt te hebben geleefd.

JOHANN GUTENBERG

Uit Straatsburg zijn de eerste aanduidingen afkomstig dat Gutenberg aldaar zijn proefnemingen met het boekdrukken was begonnen. In 1439 vinden wij zijn naam daar genoemd in een proces. Uit de stukken, die daarover bewaard zijn gebleven, vernemen wij, dat hij een paar jaar tevoren een maatschap was aangegaan met twee deelgenooten ter uitoefening van eenige ambachten, waarin Gutenberg de anderen zou opleiden. Bij den dood van een der deelgenooten verlangde diens broeder tot de maatschap te worden toegelaten of wel de uitkeering van het door den overledene gestorte kapitaal. Ongeveer veertig getuigen werden in deze zaak gehoord en de verklaringen van zestien van hen zijn bewaard gebleven. Maar in al deze verklaringen komen slechts de meest vage zinspelingen voor over den aard der ondernemingen, die door de deelnemers gedreven werden. Hoe duister die aanduidingen dan ook mogen zijn, toch kan daaruit wel op overtuigende wijze worden afgeleid, dat Gutenberg en zijn compagnons daadwerkelijk bezig waren met het uitwerken van de een of andere methode, welke verwant is geweest aan het drukken.

Wat er later van deze deelgenootschap en die ondernemingen terecht is gekomen, weten wij niet. De zaak tegen Gutenberg werd afgevoerd omdat de acte van deelgenootschap reeds voorzag in de wijze, waarop over het belang van een overleden deelgenoot kon worden beschikt en daarbij de eischer geen rechten kon doen gelden, totdat de tijd voor de ontbinding der maatschap volgens de acte zou zijn gekomen.

In 1441 leende Gutenberg een som gelds van de fondsen der parochie van St. Thomas te Straatsburg, en gebruikte die waarschijnlijk ten behoeve van zijn onderneming. Daarna vermelden

gedurende bijna vijf jaren de archieven geen enkel feit over hem. In 1448 echter vinden wij hem terug in Mainz, waarheen hij besloten had terug te keeren, gebruikmakende van een hem reeds vele jaren eerder daartoe verleende toestemming. Straatsburg werd toen bedreigd door rustverstoringen tengevolge van den Boerenoorlog in Frankrijk, en waarschijnlijk vond Gutenberg die stad daarom niet meer geschikt om er zijn proefnemingen voort te zetten. In 1448 wist hij te Mainz door bemiddeling van een familielid opnieuw een leening van 150 guldens te sluiten, hetgeen in die dagen een groot bedrag beteekende. En dan zwijgen de archieven opnieuw gedurende een periode van vijf jaren over hem.

Eindelijk treedt Gutenberg in 1455 opnieuw naar voren in de geschiedenis en wel opnieuw als aangeklaagde in een proces. Uit hetgeen over deze rechtzaak bewaard is gebleven, blijkt, dat hij in 1450 de belangrijke som van 800 guldens geleend had van Johann Fust, een goudsmid en geldschierter in Mainz, met het doel hiermede 'zijn werk te voltooien'. Tegen het einde van 1452 had Fust opnieuw 800 guldens voorgeschooten, ditmaal met een contract, waarbij hij deelgenoot werd in Gutenberg's onderneming. En nu eischte Fust in het proces van 1455 de terugbetaling van het totale voorgeschooten bedrag, plus de rente, hetgeen tezamen toen een bedrag van meer dan twee duizend guldens uitmaakte. Fust verlangde bovendien, dat de gereedschappen en werktuigen, die uit de gelden der eerste leening waren vervaardigd, aan hem zouden vervallen.

Uit deze rechtzaak vernemen wij zeer precies, dat de onderneming in kwestie een drukkerij betrof. In het antwoord van Gutenberg op de eischen van Fust is sprake van uitgaven voor

arbeidsloonen, huishuur, perkament, papier, inkt, etc. en ook van geld, besteed aan 'het werk voor de boeken'. Voor Fust verscheen als getuige zijn latere compagnon en schoonzoon Peter Schoeffer, en voor Gutenberg twee van diens werkkrachten, Bertolf von Hanau en Heinrich Keffer, welke waarschijnlijk dezelfde waren, die wij later als drukkers in Basel en Neurenberg terugvinden. Van het geheele proces krijgt men den indruk, dat het ging over een groote som geld, die ter leen was verstrekt ter financiering van de oprichting eener flinke drukkerij.

Over den afloop van Fust's vordering is niets bekend uit de archieven, maar latere feiten maken het aannemelijk, dat Fust eigenaar is geworden van ten minste zooveel drukkersmateriaal als verkregen of vervaardigd was met behulp van zijn eerste 800 guldens. In ieder geval staat vast, dat Fust en Schoeffer tezamen de voornaamste drukkerij te Mainz bezaten, toen de drukkunst definitief het stadium van proefnemingen had verlaten.

Gutenberg daarentegen schijnt na de breuk met Fust te zijn gefailleerd. De rekeningen van de parochie van St Thomas te Straatsburg toonen, dat zijn geregelde rentebetaling op de leening eindigde in 1457 en daarna niet meer is hervat. Vruchteloos diende de parochie een aanklacht tegen Gutenberg in voor het Keizerlijke Hof, dat in 1461 te Rottweil zitting hield. Of Gutenberg drukker gebleven is of wel eenig ander ambacht heeft uitgeoefend, nadat Fust hem in rechten had aangesproken, daarvan is geen enkel bewijsstuk overgebleven; toch is het een niet te gewaagde veronderstelling, dat hij een kleine drukkerij gedreven zou kunnen hebben, zij het dan finantieel gesproken niet met groot succes.

Op 17 Januari 1465 benoemde de Aartsbisschop Adolf van

Wen man muſſe do men do got vort
gebē Sie geme mit ſchreckē dohien Die
got nye erkantē noch forchtē en Niema
mag ſich ūbergē nicht Vor dē got' ſchē
angefiecht Christus wil do urel ſpe zehen
Vn wil alle hoſzheit rechen Die nie ge-
dādē den willē in Den wil er gebē ewige
pīn Vn wil den gude gebē Sy ym freude
vū ewig lebē Sūt die werlt vū alle dīng
Die in d' werlt geſchafft ſint Ezu gme
vū werdē auch zu nicht Als man wol

er werde do pine erott • wer in d' hymna-
rich iſt Der hat freude mit ihesu crist Der
von d' hrmel her nidd iſt kōmen Vnd
mentſchlich nature hat an ſich gnōmē
• Vn an d' mentſcheit iſt erſtorbē Vn mī
dem dode hat erworbē D; wer do glaubt
hat an en Myne vū zuuſiecht d' ſal zu
ym • wir ſollē gantzē glaubē habē Da
wir vō ihesu crist hore ſagē Vnd ſollen
alle vns werck vū ſrne Ezu xpo herē yn
liebe vū yn mēne Vn zu ym habē zu ū-

Mainz Gutenberg voor het leven tot zijn dienaar en kamerheer, op grond van diens 'dankbare en toegewijde diensten, welke hij hem en zijn Stift bewezen had en in de toekomst nog zal bewijzen'. Of het hier politieke diensten gold ter ondersteuning van Adolf's belangen of een belooning voor zijn verdiensten op typografisch gebied, weten wij niet met zekerheid.

Uit een document, gedateerd 26 Februari 1468, is ons bekend, dat Dr. Konrad Humery, uit Mainz, een ontvangstbewijs afgaf aan den Aartsbisschop voor 'zekere vormen, letters, instrumenten, gereedschappen en andere dingen, behoorende tot de drukkerij, welke Johann Gutenberg bij zijn dood achterliet en welke mijn eigendom waren en nog zijn'. Hieruit blijkt, dat Humery te eeniger tijd een drukkerij-inventaris had aangeschaft, waarmee Gutenberg kon werken. En ook kunnen wij hieruit met tamelijke zekerheid het tijdstip van Gutenberg's dood vaststellen, welke korten tijd vóór den datum van dit Humery-document zal hebben plaatsgevonden. Maar waar Gutenberg stierf en waar hij werd begraven, is ons, als zooveel andere bijzonderheden over zijn leven, volkomen verborgen gebleven. Volgens de overlevering zou zijn gebeente begraven zijn in de St. Franciscus kerk te Mainz, en zou zijn familielid en vriend Adam Gelthus gezorgd hebben voor de aanbrenging van een gedenksteen met inscriptie, welke vertaald aldus luidde: 'Voor Johann Gensfleisch, den uitvinder van de boekdrukkunst, wien de hoogste eer van alle volken en talen toekomt, plaatst Adam Gelthus dezen gedenksteen, ter voortdurende herinnering aan zijn naam'.

In 1742 is de kerk echter afgebroken en latere nasporingen op die plaats naar het graf en een eventueelen gedenksteen bleven tot op heden vruchteloos.

Het zijn precies dertig documenten van erkende historische waarde, die men heeft gevonden en die feiten uit het leven van Gutenberg kunnen bewijzen. Slechts drie daarvan (het Straatsburgsche proces, het Fust-proces en het Humery-ontvangstbewijs) bevatten aanduidingen met betrekking tot de drukkerij. Sommige vermelden Gutenberg's geldleeningen, andere betreffen afbetalingen aan Gutenberg, belasting door hem betaald in Straatsburg op een grooten voorraad wijn, een aanklacht tegen hem ingebracht, waarschijnlijk op grond van het verbreken van trouwbeloften, door Anna zu der Iserin Thure, een adellijke dame te Straatsburg, en een arrestatie te Straatsburg van den Secretaris der stad Mainz, dien Gutenberg trachtte in gijzeling te doen zetten voor een vordering, welke hij beweerde op die stad te kunnen doen gelden. De stelling, dat Gutenberg de uitvinder der boekdrukkunst is geweest, zou inderdaad in twijfel getrokken kunnen worden, indien deze nergens anders op rustte. Maar geheel afgescheiden van de documenten, zijn er nog twee andere bronnen, waaruit bewijzen getrokken kunnen worden, welke deze stelling groote kracht bijzetten. Die bronnen zijn de gedrukte specimina uit Gutenberg's tijd, welke bewaard zijn gebleven, en de vrijwel gelijklopende verklaringen van tijdgenooten, die hem als den uitvinder hebben aangeduid.

Beschouwen wij de eerste producten van Duitsche drukkunst, dan vinden wij, dat deze slechts vertegenwoordigd zijn door fragmenten, waarvan geen enkel eenige aanduiding draagt van naam of woonplaats van den drukker, noch van een datum. Vele van deze fragmenten zijn slechts bewaard gebleven, doordat de vijftiende-eeuwsche boekbinders ze handig in het gebruik vonden bij het inbinden van andere boeken. Deze kostbare strookjes perka-

ment of papier zijn onderworpen aan het nauwkeurigste onderzoek en ontelbaar is het aantal wetenschappelijke artikelen, dat daarover is geschreven. Ondanks vele meeningsverschillen over de details, kan bij al deze eerste fragmenten toch een gemeenschappelijke karakteristiek worden vastgesteld; wij zijn namelijk in staat, alle daarin gebruikte lettertypen terug te voeren tot de typen, welke later gebruikt zijn door bekende drukkers, allen gevestigd te Mainz of in de onmiddellijke nabijheid daarvan.

Dit wil natuurlijk niet zeggen, dat deze fragmenten alle met dezelfde letter gedrukt zijn. Het beteekent echter wel, dat zij gedrukt zijn met verschillende typen, welke in details zoo groote overeenkomst vertoonen, dat dit een teeken is, dat zij alle afkomstig zijn of zich ontwikkeld hebben uit één gemeenschappelijken oervorm. De duidelijke variaties van dezen vorm kunnen erop wijzen, dat de verschillende typen zijn vervaardigd in verschillende werkplaatsen en op verschillende tijden. Maar de grondvorm van het ontwerp treedt zoo markant in alle variaties naar voren, dat hun ontstaan uit één en dezelfde scheppende gedachte duidelijk is.

De tijdsorde, waarin deze fragmenten ontstaan zijn, kan slechts worden afgeleid uit hetgeen bekend is over de daarin voorkomende lettertypen, de staat van slijtage, waarin de letters verkeerden, de graad van vaardigheid, welke het zetsel verraaft, en de voortschrijdende verbetering van hun vorm. Het einde van dien ontwikkelingsgang wordt gevormd door de letter, die bekend staat als die van den 36-regeligen Bijbel, welke met zekerheid niet later dan 1460 is gedrukt te Mainz of te Bamberg. Bekend is, dat deze zelfde letters in handen zijn gekomen van Albrecht Pfister te Bamberg en door hem zijn gebruikt voor

Januaris

Of der heilige drier künige dag und vren vntz m
ist der mane nunge. Und sine sonne ist mane
xxv gde des stemborchs. Saturnus in dem xvi
des leuens und geet hinderlich. Juppiter in dem x
der wagen. Mars in dem ersten grade des leuens. Ve
den i. v. grade des wassergießers und geet hinderlich. Mer
in dem ii. gde desselben Zeichens. **O**ff den xxi dag ist der
in der nacht mittnacht ist die mane fol. Und ist die sonne in
grade des wassergießers. Der mane in dem. x. grade des l
Bacchus in dem xxv grade des leuens und geet hinterlich
in dem xxi grade der wage. Mars in dem xxi grade des leuens
Den in dem xi grade des wassergießers und geet hinterlich
curus in dem xxvi grade desselben Zeichens

Februarius

Off den virdē dag Februarii das ist der paffenafat nat
vren nach mittage ist die mane nunge. Und sine son
mane in dem xxv grade des wassergießers. Saturnus in dem
grade der leuens und geet hinderlich. Juppiter in dem xxi
der wagen und geet hinderlich. Mars in dem xv gde des leuens
Venus in dem i. grade des wassergießers und geet hinterlich
Mercurius in dem. x. grade der balde und geet hinterlich
den xix dag desselben maners. x. mane in dem xxi grade
fol. Und ist die sonne in dem. x. grade der wage

boeken, die in 1461 en 1462 gedrukt zijn. De letters der fragmenten, in al hun variaties, worden daarom algemeen aangeduid als het 36-regelige Bijbeltype.

Dit 36-regelige Bijbeltype heeft volgens Duitsche geleerden, die zich in het bijzonder op de bestudeering daarvan specialiseerden, successievelijk drie ontwikkelingsstadia doorloopen en kan aldus geclassificeerd worden: (1) de letters van de Parijsche Donaat, (2) de letters van den *Astronomischen kalender* en (3) de letters van den 36-regeligen Bijbel. Binnen ieder stadium bestaan weer een aantal kleinere afwijkingen.

Volgens het huidige algemeene bibliografische inzicht is het vroegste en meest primitieve van de fragmenten, welke ons bewaard zijn gebleven, een deel van een enkel blad van een profetisch gedicht in het Duitsch. Dit kostbare stukje papier wordt gewoonlijk aangeduid als het 'Fragment van het *Wereld-Oordeel*' wegens het feit, dat het gedeelte van het gedicht, dat erop voorkomt, op het Laatste Oordeel slaat. Omstreeks 1892 werd het te Mainz gevonden en ongeveer tien jaar later kwam het in het bezit van het Gutenberg-Museum aldaar, waar het met de grootste zorg wordt bewaard.

Uit de plaats van het watermerk in dit fragment is het mogelijk geweest, de waarschijnlijke positie daarvan in het volledige vel af te leiden en op grond van den bekenden tekst van het complete gedicht heeft men geschat, dat het boek, waaruit het fragment werd uitgesneden, oorspronkelijk 37 bladen of 74 bladzijden bevatte met 28 regels op een bladzijde. Geen spoor van eenig ander blad uit dit boek is ooit gevonden. Het fragment zelf toont duidelijk teekens van gebruik als boekbindersmateriaal en het is niet onmogelijk, dat andere onderdeelen van hetzelfde boek nog

verborgen zijn in den een of anderen ouden 15de eeuwschen boekband, die nog niet is stukgesneden.

Aangezien het 'Fragment van het *Wereld-Oordeel*' primitiever in lettertype en zetsel wordt geacht dan de andere fragmenten, die wij straks nog zullen bespreken, gelooft men, dat dit moet behooren tot de allereerste proefnemingen van boekdruk. Gottfried Zedler komt tot de conclusie, dat het gedrukt werd tusschen 1444 en 1447, dus juist tegen het einde van Gutenberg's verblijf te Straatsburg. Natuurlijk is er in deze conclusie een speculatief element, maar er zijn meer bewijzen vóór dan tegen aan te voeren. Competente geleerden beschouwen het daarom als het oudste stukje drukwerk van losse letters, dat wij kennen en als zoodanig is het inderdaad een zeer kostbaar document.

Nauw verwant aan het *Wereld-Oordeel*-fragment in lettertype en techniek zijn zekere fragmenten van pagina's uit exemplaren van Aelius Donatus' algemeen gebruikte latijnsche grammaire, een standaardwerk in dien tijd. Volgens de beste deskundigen behooren drie uitgaven van dit werk tot de periode vóór 1458, naar tijdsorde gerangschikt volgens de eigenaardigheden van hun lettertype. De oudste van de drie is vertegenwoordigd door twee volledige bladen op perkament gedrukt, de tweede door twee zeer kleine perkamenten fragmenten, en de derde weer door twee volledige perkamenten bladen. De overblijfselen van de eerste twee uitgaven worden bewaard in de Preussische Staatsbibliothek te Berlijn. De twee bladen van de derde uitgaaf, welke omstreeks 1800 aan het licht kwamen, bevinden zich in de Bibliothèque Nationale te Parijs. De lettertypen in deze groep zijn algemeen bekend als de 'Parijsche Donaat'-typen, naar de bladzijden, waarop zij het eerste bestudeerd werden.

De vroegste vertegenwoordiger van het tweede stadium van het 36-regelige Bijbeltype, is een groot stuk perkament, 22 cm breed en bijna 60 cm lang, in twee stukken. Men vond dit fragment in 1901 in een ouden boekband te Wiesbaden en het bevat een deel van een één-blad-druk astronomischen kalender. Het draagt geen aanwijzing van het jaar, waarin het werd gedrukt, maar astronomische berekeningen, gebaseerd op de in het stuk vervatte gegevens hebben vele deskundigen ertoe gebracht, dit jaar te stellen op 1448. Indien dit juist is – en de opeenvolging van vele andere geïdentificeerde drukwerkfragmenten in hun verhouding tot uitgaven van bekende data, maakt dit zeer wel mogelijk – is de kalender gedrukt tegen het einde van 1447. Hij schijnt te zijn gedrukt van nieuw-gegoten letter en de typografische uitvoering geeft blijk van aanzienlijke voorafgaande ondervinding met lettermateriaal en druktechniek.

Wien moet men beschouwen als den vervaardiger van deze proeven van boekdruk in dien primitieven en meest oorspronkelijken vorm? De eenige man van wien wij op grond van bestaand bewijsmateriaal mogen vermoeden, dat hij in die periode in Mainz of omgeving belang heeft gesteld of werkzaam is geweest in de uitoefening van de boekdrukkunst, was Johann Gutenberg. De meerderheid der geleerden schrijven eenstemmig het *Wereld-Oordeel*-fragment, de drie *Donaat*-uitgaven en den astronomischen kalender aan Gutenberg's werkplaats toe, hetzij dan dat het werk inderdaad door Gutenberg zelf of door zijn medewerkers is geschied.

Men vergete niet, dat het *Wereld-Oordeel*, een boek van om-trent 74 pagina's, was gezet en gedrukt volle tien jaar vóór den waarschijnlijken datum van den 42-regeligen Bijbel (den zooge-

naamden Gutenberg-Bijbel), welke overal gevierd is als het eerste in Europa gedrukte boek. Dan zijn er ook nog ten minste zestien verdere Donaat-uitgaven, zoowel als een aantal andere kleinere drukwerkfragmenten, welke naar alle waarschijnlijkheid vóór dien Bijbel zijn verschenen. En ook moeten wij ons bewust zijn, dat de vroegste producten van de drukpers, welke ons door het behoud van fragmenten bekend zijn, waarschijnlijk maar een klein onderdeel uitmaken van al hetgeen toen gedrukt is, en waarvan het meeste zonder eenig spoor na te laten, is verdwenen.

Op grond van al deze bewijsstukken lijkt het waarschijnlijk, dat eerst in Straatsburg, en daarna in Mainz gedrukt werd gedurende een tijdperk van ten minste tien jaren vóór de verschijning van den beroemden Bijbel. Hetzelfde materiaal toont ook, dat dit eerste drukwerk nog het kenmerk van het experiment droeg of in een stadium van ontwikkeling verkeerde, waarbij voortdurend verbeteringen werden aangebracht. Dit stemt volkomen overeen met hetgeen wij weten van de ontwikkeling van andere uitvindingen. De eerste telefoon was geen perfect instrument, noch de eerste gramfoon, noch de eerste radio. Het zou onredelijk zijn, aan te nemen, dat de boekdrukkunst plotseling volgroeid en volmaakt den uitvinder voor den geest stond. En wij kleineeren den roem van den uitvinder geenszins door erop te wijzen, dat hij, uitgaande van een grootsche scheppende gedachte, moeizaam zijn weg moest zoeken naar de juiste hulpmiddelen om die gedachte in werkelijkheid om te zetten. De grootste eer bewijzen wij aan den naam van Gutenberg door te zeggen, dat hij dat 74-bladzijdige *Wereld-Oordeel* tien of meer jaar vóór de verschijning van den grooten Bijbel, waarop zijn roem ten onrechte is gevestigd, heeft vervaardigd. Want met die

eerste productie moest hij een weg banen op volkomen onbekend terrein, waarbij hij gestuit moet zijn op door ons slechts te gissen moeilijkheden en zelfstandig de fundamenteele principes heeft ontwikkeld van deze kunst, die van alle kunsten den grootsten invloed op de beschaving heeft gehad.

Wanneer de geleerden den datum van den 'kalender' op het jaar 1448 juist hebben gesteld, dan is deze gedrukt ongeveer halverwege de periode van negen jaar (1444-1453) gedurende welke Gutenberg's werkzaamheden en zelfs zijn verblijfplaats bijna geheel wegvallen uit de toch al zoo spaarzame kennis, die wij over hem bezitten. Maar wij kennen het bestaan van niet minder dan zestien Donaat-uitgaven, gedrukt met de zoogenaamde 'kalender'-letter, die aantoonen, dat de uitvinder en zijn medewerkers positief doende zijn geweest de uitvinding der drukkunst te verbeteren. Deze grammatica's waren alle gedrukt op perkament en toonen in sommige opzichten een duidelijke verbetering in druktechniek tegenover de eerste drie.

Men heeft wel geopperd, dat de uitvinder zich die begin-jaren gewijd zou hebben aan de oplossing van technische problemen, en aan zijn medewerkers de eerste pogingen om de drukkerij in de praktijk toe te passen, zou hebben overgelaten. Wij weten, dat Gutenberg in Straatsburg opleiding gaf in zijn 'geheime kunst' in ruil voor de storting van betrekkelijk groote sommen door zijn deelgenooten. De veronderstelling is alleszins aanvaardbaar, dat deze Straatsburgsche medewerkers, en waarschijnlijk ook zijn latere compagnons, hun nieuwe handwerk winstgevend trachten aan te wenden door het drukken van de verschillende Donaat-uitgaven, die wij reeds noemden, zoowel als van andere werken, waarnaar vraag geweest kan zijn. Juist de onvolkomenheden in

hun werk zouden den uitvinder dan nieuwe wegen kunnen hebben gewezen ter verbetering van de techniek der lettertypen en hun gebruik.

De dateering van vele van de vroegste Europeesche drukpers-producten berust op gissingen. Het eerste gedateerde drukwerk, dat bewaard is gebleven, ontstond in 1454, en dit is dus het vroegste jaartal dat onbestrijdbaar en met volle zekerheid kan worden aangenomen. In dat jaar verschenen vier uitgaven van een pauselijken aflat in gedrukten vorm bij een historische gelegenheid; Constantinopel was namelijk het jaar tevoren in handen van de Turken gevallen. Op aandringen van den Koning van Cyprus verleende Paus Nicolaas V aflat aan alle geloovigen, die met giften en geld den veldtocht tegen de Turken zouden steunen. Voorzien van pauselijke volmachten reisde Paulinus Chappe, als vertegenwoordiger van den koning van Cyprus naar Mainz om geld voor deze zaak bijeen te brengen. Volgens de gewoonte zouden deze aflaten met de hand geschreven zijn, maar in dit geval, nu zulk een groot aantal exemplaren moest worden uitgegeven, nam men zijn toevlucht tot de nieuwe kunst, en werden formulieren gedrukt, waarop ruimte was opengelaten ter invulling van de data, de namen van schenkers aan wie ze werden afgegeven, en verdere bijzonderheden.

Al deze gedrukte aflaten, welke men heeft ontdekt, vertoonen een merkwaardige gelijkenis, maar bij scherp onderzoek vinden wij, dat drie der uitgaven, hoewel eenigszins verschillend in spelling, met elkaar overeenstemmen door het bezit van 31 drukregels, terwijl de vierde uitgave slechts 30 regels telt. Daarop vond men naast verschillen tusschen het lettertype van den 31-regeligen aflat en dat van de uitgaaf met 30 regels toch zóóveel

overeenkomst, dat deze slechts wijzen op het gebruik van soortgelijke typen onafhankelijk van elkaar door verschillende drukkerijen.

Op den 31-regeligen aflat komt naast het kleine lettertype, waarin de tekst is gezet, ook een groot type voor, dat reeds is aangeduid als het 36-regelige Bijbeltype, en in wezen dezelfde lettervorm is als gebruikt werd voor het drukken van het *Wereld-Oordeel*-fragment, welk type dus naar alle waarschijnlijkheid aan Gutenberg heeft toebehoord.

De 30-regelige aflat van 1454 daarentegen heeft voor de hoofdregels een iets kleiner type, dat zeer veel overeenkomst toont met dat van den 42-regeligen Bijbel, hoewel het niet geheel identiek daarmee is. Er is echter een spoor naar de identiteit van den drukker — er komt een versierde kapitaal M in voor, welke wij later in het bezit van Peter Schoeffer te Mainz vinden. Van den 31-regeligen aflat verscheen behalve de drie in 1454 gedateerde variaties, een vierde, waarop de datum in 1455 veranderd is. Van den 30-regeligen aflat zijn ook twee met 1455 gedateerde drukken bekend.

Het is interessant op te merken, dat deze aflaten ongeveer juist ten tijde van de breuk tusschen Gutenberg en Johann Fust werden gedrukt. Het was een hoogst belangrijk keerpunt in de ontwikkeling der drukkunst en er zijn heel wat scherpzinnige gissingen gewaagd over de werkelijke verhouding tusschen de beide compagnons in die critieke jaren. Maar van al die veronderstellingen is nog niets als een volkomen zeker feit komen vast te staan, hoewel het op grond van wat de aflaten bewijzen, toch wel duidelijk lijkt, dat er een splitsing moet hebben plaats gevonden en er in 1454 te Mainz twee concurrerende drukkerijen bestonden.

Tot dezelfde periode behoort een pamflet van 12 pagina's, getiteld *Eyn Manung der Cristenheit widder die Durken* d.w.z.: 'een Waarschuwing tot het Christendom tegen de Turken'. Het is gedrukt in het 36-regelige Bijbeltype, en wel zooals uit den tekst blijkt, in December 1454. Het wordt toegeschreven aan de drukkerij van Gutenberg, welke toen in concurrentie met Fust werkte. Het eindigt met de eerste gedrukte Nieuwjaarswensch, luidende: 'Eyn gut selig nuwe Jar'.

De eerstvolgende belangrijke datum in ons chronologisch verslag is 15 Augustus 1456, toen Heinrich Cremer, vicaris van een kerk te Mainz, gereed kwam met de rubriceering en het inbinden van een exemplaar van den grooten latijnschen Bijbel, welken wij reeds aanduiden als den 42-regeligen Bijbel – aldus genoemd, omdat op de meeste pagina's 42 regels per kolom voorkomen. Cremer heeft dezen datum genoteerd aan het einde der twee deelen van het exemplaar uit de Mazarin-Bibliotheek, dat nu is opgeborgen in de Bibliothèque Nationale te Parijs. De druk van dezen Bijbel kwam dus niet later, doch waarschijnlijk vroeger dan 1456 gereed.

Dit is het boek, dat als de 'Gutenberg-Bijbel' bekend staat en zooals reeds werd opgemerkt, algemeen wordt beschouwd als Europa's eerste gedrukte boek. Het draagt zelf geen aanduiding van datum of plaats van den druk noch betreffende de identiteit van den drukker. De overtuigde aanhangers van Gutenberg, en dit zijn er legio, beschouwen in vol vertrouwen dezen Bijbel als het meesterstuk van zijn loopbaan. Maar ik geloof, dat ik dicht bij de waarheid ben, als ik beweer, dat de meerderheid van de moderne bibliophielen die zonder vooroordeel dit vraagstuk bezien, de meening is toegedaan, dat het boek òf in zijn geheel ge-

drukt is, òf in ieder geval voltooid werd door Fust en Schoeffer, onder wier buitengewoon bekwame leiding reeds één of twee jaar later het prachtige Psalter tot stand kwam. De opzet voor het boek was misschien van Gutenberg, de techniek der vervaardiging was zonder twijfel de zijne en het is niet onwaarschijnlijk, dat het werk is aangevangen toen Gutenberg en Fust nog samenwerkten. Maar wij kunnen zeker niet gelooven, dat het werk door Gutenberg zelf is gedrukt, noch dat hij een veel grooter aandeel in de totstandkoming ervan heeft gehad dan het toezicht op den aanmaak van het lettermateriaal en de overige voorbereidende maatregelen.

Ieder onderdeel van den 42-regeligen Bijbel is met voorbeeldige nauwgezetheid bestudeerd door Schwenke, Dziatzko en andere Duitsche bibliografische geleerden, en daardoor zijn tal van feiten bekend geworden over de wijze, waarop het boek tot stand kwam. Het corps van de in den aanvang gebruikte letter was zoodanig, dat 40 regels een kolom vormden. De afmeting werd daarop zoodanig verkleind, dat 41 regels binnen denzelfden afstand konden worden gezet. Tenslotte werd het corps opnieuw verkleind tot een maat, welke 42 regels toeliet voor het verdere, grootste, gedeelte van het boek. Nadat de druk was begonnen, werd blijkbaar besloten de oplaag te vergrooten, want de eerste bladzijden zijn opnieuw gezet en voor de tweede maal gedrukt. Zes personen zijn gelijktijdig voor het boek in bedrijf geweest. Het papier werd in groote hoeveelheden tegelijk en niet in kleine partijtjes hier en daar gekocht, en het totale verbruik aan papier en perkament was buitengewoon groot. In het kort, dit boek moet vervaardigd zijn in een drukkerij, welke beschikte over een ruimen voorraad letters en voorzien was van alle overige nood-

zakelijke hulpmiddelen, een werkplaats, waarin een belangrijk kapitaal was vastgelegd, dat, zooals bekend is, Johann Fust heeft verstrekt.

Met de vervaardiging of tenminste met de voltooiing van den 42-regeligen Bijbel, ging het meesterschap in de practische toepassing van de nieuwe drukkunst van Gutenberg en zijn eventuele medewerkers definitief over op de nieuw gevestigde firma van Johann Fust en Peter Schoeffer. Deze beiden hebben het jaar 1457 gemaakt tot een der meest belangrijke mijlpalen in de geschiedenis van vijf eeuwen typografie, door den eersten druk van hun beroemde Psalter, een boek, dat steeds opnieuw een bron van verrassing en een voorwerp van bijna afgodische bewondering voor alle liefhebbers van vroege drukkunst vormt. Het Psalter onderscheidt zich ook als het eerste gedateerde en gesigneerde gedrukte boek. Op de laatste bladzijde staat een colophon in het Latijn, dat vertaald aldus luidt:

Dit exemplaar der Psalmen, versierd met schoone kapitalen en voldoende voorzien van rubriceeringen is aldus vervaardigd volgens een vernuftige uitvinding van drukken en stempelen zonder eenig gebruik van de pen, en is ter eere van God met ijver voltooid door Johann Fust, een burger van Mainz en Peter Schoeffer van Gernsheim, in het jaar onzes Heeren 1457, op den vooravond van Maria Hemelvaart.

Hier is de boekdrukkunst dan eindelijk uit haar anonymiteit naar voren getreden en staan wij op vasten bodem, wat betreft de identiteit van den drukker en de plaats van verschijning. De kapitalen, waarvan in het colophon sprake is, zijn met bloemen en kantwerk versierde initialen, in drie kleuren gedrukt. Het register dezer kleuren is in alle bestaande exemplaren zoo volkomen, dat

Inquit perferat boni viri non perferat
ita in libro actuum. Aplos.

Ant plalmista: ambula-
bunt de virtutibus in vir-
tutibus. Post apostoli pau-
li epistolae dudum uno
vobis volumine translatas. Domni-
qui et rogantur carissimi. adus a
postolorum compellens ut translatam
in latinum: qui librum nulli dubium est a
luca antiocheno arte medico. q postea
insecutus paulo apostolo missi facti
est discipulus fuisse editum. Et cetero pre-
mitur imposita sepius oneris magnitudo:
quia studia inuidorum reprehensione
digna putant ea que scribimus. Illo-
rum namq; odio et detractione. in
uante misto meum silebit eloquium.

Uras igitur antiochenis natione si-
rus. cuius laus i euangelio canit. a-
pud antiochia medicum artis egregi-
us. et apostolorum missi discipulus hinc:
postea usq; ad confessionem pauli secu-
tus apostolorum. hinc canine i uirginitate
et pmanens. deo maluit seruire. Qui o-
dogita et quatuor annos trans agros i
bithynia obiit plurimis spiritu sancto:
quo instigat i actum perhibet euange-
lium scribens. grecis fidelibus incarnan-
tionem dñi fidei ueracitate ostendit:
cunctiq; et sicq; deuid ascendisse mon-
strauit. Qui nō immerito scribendorum
actuum apostolorum potestas i munite-
rio datur: ut deo in dñi pleno. et filio
pudens egrediendo. oratione ab aposto-
lis facta. foret dominice electionis nu-
merus compleret: sicq; paulū cōsum-
matione apostolorum adibus daret.
q; diu cōtra humulū calatant dñs e-
legisset. Quod legentibus et requirētib;
dñi breui volum ostendat sermone:
q; prolixius aliquid fastidirentibus

prodidisse: scis q; optante agricolā
oparet de suis fructibus edere. Dum
ita diuina subsecuta ē grana: ut non
solum corporibus sed mō animabus.
eius proficeret mediana. *Expletur per
sermonem. Actum latini actum aplos.*

Quoniam quidē sermo
nem feci de omnibus
o theophile q; cepit
ihesus facere et docere
usq; i diem qua
precipitis apostolis
per spiritū sanctū quos elegit assumptū
est. Quibus et prebuit seipm unū post
passione suā i multis argumentis. pe-
dies quadraginta apparetis nō: et lo-
quens de regno dei. Et cunctis prece-
pit eis iherosolimis ne discederent. sed
residerent. pmissione patris qua au-
ditis inquit p os meū: quia iohānes
quidem baptizauit aqua: uos autem
baptizabimini spiritu sancto nō post
multos hos dies. Igitur q; conuer-
tant interrogabāt eum dīctes. Dñe:
si in tēpore hoc restitueris regnū isrl:
Dicit aut eis. Non ē uerū nosse tēpo-
ra uel momenta que pater posuit i sua
profectat: sed accipietis uirtutem super-
ueniens spiritus sancti i uos: et eritis
inchi testes in iherosolimis et in omni iudea
et samaria. et usq; ad ultimū terrar. Et
cum hec dixisset: uidentibus illis eleua-
tus ē: et nubes suscepit eū ab oculis eorū.
Eunq; inuenerūt in celū cūrenti illū: ecce
duo uiri astitērūt iuxta illos i vestibus
albis: qui et dixerūt. Viri galilei quid
stans aspicientes in celū? Hic ihesus q;
assumptus est a uobis i celū: sic uen-
it quādmōdū uidistis eum euntem i
celum. Tunc reuersi sūt iherosolimā a
monte qui uocatur oliueta qui ē iuxta
iherosolē: sabbati habens iter. Et cum

de deskundigen nog altijd zoekende zijn naar de methode, waarmee dit bereikt werd. Het groote lettertype is door het heele boek heen in zwart en rood gedrukt en het geheele effect kan niet anders dan prachtig genoemd worden.

Er bestaan twee edities van het Psalter, welke gemakkelijk van elkander te onderscheiden zijn. De eerste heeft 143 bladen, de tweede bevat bovendien eenige liturgieën, en bestaat uit 175 bladen. Er komen ook ten minste drie variaties voor in het zetsel van de eerste tekstpagina. De verschillen zijn bestudeerd en men heeft een aantal zetfouten vastgesteld, die werden gevonden en verbeterd gedurende den druk, maar er zal nog meer werk verzet moeten worden, voordat ons alle feiten over dit boek bekend zullen zijn. Het is gebleken, dat er nog tien exemplaren bestaan behalve een aantal losse bladen en fragmenten, alle op perkament gedrukt. Het exemplaar te Weenen wordt aangeduid als het maagdelijke exemplaar. Het is blijkbaar nooit in een Kerk gebruikt en de perkamenten bladen zijn praktisch nog even zuiver en blank als op den dag, toen ze gedrukt werden. Alleen in dit exemplaar staat onder het colophoon het drukkersmerk van Fust en Schoeffer.

Nog twee andere Mainzer vroegdrukken dienen genoemd te worden vanwege de problemen, die zich voordoen bij de identificatie van hun drukker of drukkers en vanwege het vermoedelijk verband van deze drukken met het latere deel van Gutenberg's drukkersloopbaan. Dit zijn de 36-regelige Bijbel en het *Catholicon*.

De 36-regelige Bijbel is veel zeldzamer dan de 42-regelige Bijbel. Het bestaan van slechts acht bijna complete exemplaren is bekend, terwijl De Ricci in 1911 twee en dertig praktisch geheel vol-

ledige exemplaren van de andere uitgave kon registreeren. Zooals wij reeds opmerkten, is de letter waaruit deze Bijbel is gezet, dezelfde als die gebruikt werd voor de vroegste Duitsche drukken. Op grond van het vroege ontstaan van deze letter zou het slechts natuurlijk zijn om aan te nemen, dat deze Bijbel vóór den 42-regeligen Bijbel gedrukt moet zijn. Maar al bestaat er eenige reden te vermoeden, dat enkele bladen misschien omstreeks 1450 zijn gedrukt, toch onthulden de geduldige onderzoekingen van den tekst door Dziatzko, dat deze talrijke fouten bevat, die slechts verklaarbaar zijn door aan te nemen, dat de tekst gezet is naar de copie van den 42-regeligen Bijbel. Deze omstandigheid, naast de bekende data waarop de rubriceering van enkele exemplaren is gereed gekomen en ander bewijsmateriaal, wijst er op, dat de druk plaats vond in 1460, of misschien iets eerder. De bestaande exemplaren zijn alle op papier gedrukt, maar het bestaan van enkele losse bladen en fragmenten op perkament duidt erop, dat er tenminste een zeker aantal exemplaren op dat materiaal is uitgegeven. Zoover bekend, bevindt zich nog slechts één exemplaar van dit beroemde boek in particulier bezit. Mocht dit ooit in publieke veiling komen, dan mogen wij verwachten, dat daarop tot fantastische prijzen geboden zal worden.

De letter van den 36-regeligen Bijbel was van Gutenberg, gegoten naar het oorspronkelijk ontwerp, waarmede hij jarenlang geëxperimenteerd had.

Blijkbaar maakte dit materiaal geen deel uit van het maatschaps-bezit, dat omstreeks 1452 verkregen werd met het door Fust verstrekte kapitaal en bleef daardoor het eigendom van Gutenberg nadat de beiden uiteen waren gegaan. Daar er twee verschillende drukken van de eerste paar bladzijden bekend zijn,

heeft men wel aangenomen, dat Gutenberg omstreeks 1450 het plan voor dezen Bijbel heeft opgevat en zelfs reeds met den druk is begonnen, doch deze uitgaaf toen terzijde heeft gesteld om zich aan ander werk te wijden, o.a. aan de vervaardiging van het kleinere lettertype, dat gebruikt is in den 42-regeligen Bijbel. Volgens de lijn van deze veronderstelling zou Gutenberg dan op zijn oorspronkelijk plan zijn teruggekomen omstreeks het tijdstip, dat Fust en Schoeffer den druk van den 42-regeligen Bijbel beëindigden en deze het licht zag. Albrecht Pfister, later de eerste drukker in Bamberg, kwam wellicht in het bezit van de 36-regelige-Bijbel-letter en mogelijk ook van de onverkocht gebleven exemplaren van het boek. Vandaar dat verondersteld wordt, dat hij Gutenberg's finantieele steun, zijn deelgenoot en technische hulpkracht zou zijn geweest bij de productie van den 36-regeligen Bijbel zelf. Maar toen Pfister zijn eerste boeken te Bamberg drukte omstreeks 1461 bleek hij nog maar een onervaren drukker te zijn en zeker niet de man, die een belangrijk aandeel had gehad in den druk van een grooten Bijbel. Alles bij elkaar genomen, zijn er vele gronden, waarop wij dit werk aan Gutenberg kunnen toeschrijven en geen zwaarwegende motieven voor het tegendeel. Inderdaad heeft op grond van het thans ter beschikking staande bewijsmateriaal deze tweede Bijbel veel meer recht om 'Gutenberg-Bijbel' te worden genoemd, dan de 42-regelige editie. Het *Catholicon*, een door Joannes Balbus in de dertiende eeuw geschreven Latijnsch woordenboek, werd te Mainz gedrukt in 1460. Het is wel gedateerd, maar draagt niet den naam van den drukker. Het verscheen als een folio-boek van 373 bladen, in twee kolommen per pagina en gedrukt met een klein en niet al te fraai lettertype, waarin men drie variëteiten heeft kunnen aantoonen.

me amastis: et credidistis quia
ego a deo exiui. Exiui a patre et ve-
ni in mundum: iterum relinquo mun-
dum: et vado ad patrem. Dicunt ei
discipuli eius. Ecce nunc palam
loquaris: et puerbum nullum dicis.
Nunc scimus quia scis omnia: et non
opus est tibi ut quis te interroget.
In hoc credimus quia a deo existis.
Respondit eis ihesus. Modo cre-
distis: Ecce venit hora: et iam venit
ut dissipamini unusquisque in
propria: et me solum reliquatis.
Et non sum solus: quia pater me-
cum est. Hec locutus sum vobis:
ut in me pacem habeatis. In mun-
do persecutionem habebitis: sed confide-
te: ego vici mundum.

et locutus est ihesus: et sub-
leuatis oculis in celum dixit.
Pater venit hora: clarifica fili-
um tuum: ut filius tuus clarificet te.
Sicut dedisti ei potestatem omnis
carnis: ut omne quod dedisti ei de-
cis vitam eternam. Hec est autem vita
eterna: ut cognoscant te solum deum
verum: et quem misisti illum cristum.
Ego te clarificavi super terram. Et
consummavi: quod dedisti michi ut fa-
ciam. Et nunc clarifica me tu pater
apud te ipsum: claritate quam
habui priusquam mundus fieret a-
pud te. Manifestavi nomen tuum
hominibus: quos dedisti michi de
mundo. Tui erant: et michi eos de-
disti: et sermonem meum seruauit:

tunt. Nunc cognouerunt: qui
a omnia que dedisti michi ab o-
mnibus sunt. Quia verba que dedisti
michi dedi eis: et ipsi acceperunt
et cognouerunt verum quia a te exiui:
et crediderunt quia tu me misisti.
Ego pro eis rogo. Non pro mun-
do rogo: sed pro hijs quos dedisti
michi: quia tui sunt. Et mea omnia
tua sunt: et tua mea sunt: et cla-
rificatus sum in eis. Etiam non sum
in mundo: et hijs in mundo sunt: et
ego ad te venio. Pater sancte:
serua eos in nomine tuo quos de-
disti michi: ut sint unus sicut et
nos. Cum essem cum eis: ego ser-
uabam eos in nomine tuo. Quos de-
disti michi ego custodivi: et ne-
mo ex eis perierit nisi filius perditionis:
ut scriptura impleatur. Nunc
autem ad te venio: et hec loquor in
mundo: ut habeant gaudium meum
impletum in semetipsis. Ego dedi eis
sermonem tuum: et mundus eos odio
habuit: quia non sunt de mundo si-
cut et ego non sum de mundo. Non ro-
go ut tollas eos de mundo: sed
ut serues eos a malo. De immun-
do non sunt: sicut et ego non sum
de mundo. Sanctifica eos in veri-
tate. Sermo tuus veritas est. Si-
cut tu me misisti in mundum: ita
et ego misi eos in mundum. Et pro
eis ego sanctifico meipsum: ut sint
et ipsi sanctificati in veritate. Non
pro eis autem rogo tantum: sed et pro

Er bestaan exemplaren op perkament en op papier. Het eindigt met een colophoon, dat in vertaling aldus luidt:

'Met de hulp van den Allerhoogste op Wiens wenken de tongen der kinderen gaan spreken, en Die dikwijls aan de eenvoudigen ontsluiert wat verborgen blijft voor de wijzen, is dit edele boek, *Catholicon*, in het jaar onzes Heeren 1460 in de bloeiende stad Mainz in het beroemde Duitsche land, hetwelk de genade Gods met wijs beleid gezegend heeft en goedgunstiglijk wel heeft willen waardig keuren en uitverkiezen boven alle volken der aarde, zonder hulp van pen of riet of veer, doch door de wonderbaarlijke schikking, samenvoeging en harmonie, van stempels en letters gedrukt en voleindigd. Moge daarom aan U, Heiligen Vader, Zoon en Heiligen Geest, roem en eer worden toegebracht Drie-Eenigen God. Tot eer van de Kerk prijs dit boek O Katholicken, die nooit ophouden de godvruchtige Maria te roemen.

God zij gedankt.'

Velen hebben in deze regels de hand van Gutenberg zelf gezien, die, misschien op gewichtige zakelijke motieven, tot het einde toe zijn anonymiteit heeft willen bewaren. Over de identiteit van den drukker van het *Catholicon* is pro en contra geargumenteed met kracht en soms ook met scherpte, maar deze kwestie moet nog heden als een open vraag worden beschouwd. De drukkerij, waarin het ontstond, heeft maar kort bestaan, en de overgebleven voorraden van het boek werden, daar zij in 1469 in Schoeffer's boekenlijst voorkomen, misschien eerder, maar zeker niet later dan in dat jaar door hem overgenomen.

Het is misschien van beteekenis, dat de letter van het *Catholicon* door de Gebroeders Heinrich en Nicolaus Bechtermünze

Dixit insipiens in corde suo: non
est deus. Corrupti sunt et ab-
ominabiles facti sunt in iniqui-
tatibus: non est qui facit bonum.

Deus de celo respexit super filios hominum: ut
videat si est intelligens aut requirens deum.

Omnes declinaverunt simul inutiles facti
sunt: non est qui faciat bonum: non est usque ad

unum. Nonne scient omnes qui operantur iniqui-
tatem: qui deuorant plebem meam sicut cibum
panis. Deum non invocauerunt illi: trepidaverunt
timore: ubi non fuit timor.

Quoniam deus dissipavit ossa eorum qui hominibus placent:
confusi sunt quoniam deus spreuit eos.

Quis dabit
ex syon salutare israel: cum dixerit deus captivita-
tem plebis sue: exultabit iacob et letabitur israel.

Audi deus orationem meam: et ne des-
pexeris deprecationem meam: intende
mihi et exaudi me. Contristatus sum in ex-
ercitatione mea: et conturbatus sum a voce

werd gebruikt voor het drukken van het *Vocabularius ex quo* (een uittreksel uit het *Catholicon*) te Eltville in 1467. De Bechtermünzes waren verre verwanten van Gutenberg; en Eltville, niet ver van Mainz gelegen, was de residentie van Aartsbisschop Adolf, die Gutenberg in 1465 aan zijn gevolg toevoegde.

Maar of Gutenberg al of niet werkelijk in relatie heeft gestaan tot deze Eltville-drukkerij weten wij eenvoudig niet.

Terwijl Gutenberg misschien worstelde om zichzelf weer een plaats als drukker te Mainz te veroveren, bloeide de firma Fust en Schoeffer, en leverde voortdurend voortreffelijk gedrukte boeken af. De zoogenaamde Bisschoppen-oorlog van 1462 eindigde met de plundering van Mainz, hetgeen fatale gevolgen moet hebben gehad voor het economische leven in die stad en dus ook voor het pas opgerichte drukkerij-bedrijf. Maar in 1465 gaven Fust en Schoeffer eenige klassieke werken uit. De firma had uitgebreide handelsverbindingen en agentschappen in verscheidene Europeesche steden. Fust stierf in 1466 op een zakenreis naar Parijs, en Schoeffer zette de zaak alleen voort. Maar hoewel hij zakelijk succes boekte, kunnen toch zijn uitgaven niet in vergelijking treden met de prachtige uitvoering van de vroegere gezamenlijk uitgebrachte edities. In 1469 bracht Schoeffer, zooals wij al opmerkten, een éénbladige lijst van boeken uit, welke als de eerste gedrukte fondslijst kan worden beschouwd. De eerste vier regels vertellen ons, dat 'Zij, die zich onderstaande boeken wenschen aan te schaffen, welke met groote zorg zijn uitgegeven te Mainz, gedrukt met deze letter en goed gecollationeerd, zich aan onderstaand adres moeten vervoegen'. Het is tevens de eerste gedrukte letterproef want de laatste regel, uit groote letter gezet, luidt: 'Hec est littera psalterii'; 'Dit is de letter van het Psalter'.

Om nu terug te komen op de bewijzen ten gunste van de bewering, dat Gutenberg de uitvinder van de boekdrukkunst is, vinden wij voorts sterken steun in de verklaringen van een groot aantal vijftiende-eeuwsche tijdgenooten in acten of boeken. Een paar van de belangrijkste van deze verklaringen eischen hier onze aandacht.

Wat betreft het tijdstip, staat voorop een interessant uittreksel uit de acten van de Koninklijke Fransche Munt. Hierin vindt men een aantekening, dat op 4 October 1458 Charles VII, Koning van Frankrijk, vernomen hebbende, dat Johann Gutenberg van Mainz, een man die bedreven was in het snijden van stempels en letters (*caractères*) en de kunst van het drukken aan het licht had gebracht, opdracht gaf aan de bestuurders van zijn Munt een bekwaam man te kiezen en dezen in het geheim naar Mainz te zenden, om de nieuwe kunst te leeren. De aantekening vervolgt dan met de mededeeling, dat Nicolas Jenson voor deze belangrijke zending werd uitgekozen. Het manuscript, waarin deze aantekening voorkomt, werd geschreven in de 16e eeuw, maar draagt het kenmerk te zijn overgeschreven of uitgetrokken uit inderdaad in de 15de eeuw geschreven acten, die nu onvindbaar zijn. Dziatzko vond na zorgvuldige bestudeering van dit document geen enkele reden om eraan te twijfelen, dat het een getrouwe copie van een 15de eeuwsch handschrift is, nog gedurende Gutenberg's leven en werken opgesteld. Het is ook van belang, dat de 16de eeuwsche copie gemaakt is lang voordat er eenige belangstelling bestond voor het bewijs of de ontkenning van Gutenberg's aanspraak op de uitvinding der boekdrukkunst, en voorts, dat deze aantekening is gevonden in een handschrift, dat geen enkele betrekking had op boeken of drukkerij, maar uitsluitend op munten.

Vervolgens moeten wij het colophoon vermelden, dat voorkomt op de laatste pagina van een deel der *Instituten* van Justinianus, gedrukt te Mainz in 1468 door Peter Schoeffer. Hierin verheerlijkt een onbekende schrijver in een Latijnsch vierentwintig-regelig vers de nieuwe kunst van het drukken, en wijst 'twee Johannis, beiden in de Stad Mainz geboren' aan, als de be-roemde eerste boekdrukkers. Bij deze Johannis voegde zich later, zooals de schrijver vervolgt, een Peter. Het kan haast niet anders of hier moeten bedoeld zijn: Johann Gutenberg, Johann Fust en Peter Schoeffer. Het is van belang erop te letten, dat dit vers gedrukt werd twee jaar na den dood van Fust en waarschijnlijk kort na den dood van Gutenberg. Twee jaar na de uitgave van den Justinianus te Mainz, deed een gewichtige Fransche getuige een uitspraak ten gunste van Gutenberg. De drukkerij in Parijs nam een aanvang in 1469 door drie Duitschers, die daarheen waren gebracht door Guillaume Fichet en Jean Heynlin. Men kan zich moeilijk twee knappe koppen denken, die beter op de hoogte geweest moeten zijn van den aanvang der drukkunst, en die minder persoonlijk belang bij de uitvinding en de identiteit van den uitvinder hadden dan deze beiden. Op nieuwjaarsdag 1471 schreef Fichet aan Robert Gaguin, een eminent geleerde en schrijver, een brief vol lof over de drukkunst en den dienst, welken deze de menschelijke wetenschap kon bewijzen. In dien brief zegt de schrijver: 'Men zegt, dat daar (in Duitschland) niet ver van de stad Mainz, een zekere Johann, genaamd Gutenberg, het eerste van alle menschen de kunst van het drukken heeft uitgedacht'. Deze bewering uit een goed ingelichte en onpartijdige bron, kan nauwelijks in twijfel getrokken worden.

De brief van Fichet, welke gedrukt en gebonden is in een exem-

Volentes sibi oparare infrascriptos libros mag
cu diligētia correctos. ac in bñmō lra mogunne
impstos. bñ otimatos. vñmāt ad locū habitatio
nis infrascriptū.

Prmo pulcrā bibliā in pergamento.
Item scđam sedē beati thome de aquino.
Item quartū scriptū eiusdē.
Item tractatū eiusdē de ecclie sacris et articulis fidel.
Item Augustinū de doctrina xpiana. cum tabula
notabili pdicantibz multū pñcia.
Item tractatū de rōne et sciētia.
Item mērm iohāne gerson de custodia lingue.
Item solatorū timōre oscie venerabilis fratris
iohānis mider sacre theologie pñssoris eximij.
Item tractatū eiusdē de strachibz mercatorz.
Item bullā pñpā sedī contra thurcos.
Item historā de pñsentacōe beate marie vginis.
Item canonē missę cū pñfacionibz et pñarationibz suis.

Item pñpōm in magna et grossa litta.
Item iohanne ianuenem in carthago.
Item sextundecenalū de clemētia cum apparatū
iohannis andree.
Item in iure ciuili. Institucōnes.
Item arbores de sanginitate et affinitate.
Item libros tullij de officijs. Cū eiusdē paradoxis.
Item historiā griseidis de maria ostantia mlieris.
Item historiā Leonardi aretini exlocatio de a
more Tancredi filie sigismūde in Buisardum.

hec est littera psalterij

Venditor librorū. retribuitur est in hōpore dñto sum. nullūq. manu.

plaar van Gasparino's *Orthografia*, aan Gaguin opgedragen, werd in betrekkelijk recente tijden ontdekt. Ik beschouw dezen brief als het allergewichtigste document met betrekking tot den bestaanden strijd over de uitvinding. Vanwege de belangrijkheid daarvan heb ik eenige jaren geleden een afschrift van den tekst en een volledige vertaling in het Engelsch met voorwoord en aantekeningen uitgegeven.

In den tekst van een aantal in de 15de eeuw gedrukte boeken komen mededeelingen voor, dat de drukkunst in Duitschland is uitgevonden, maar zonder vermelding van den uitvindersnaam. Wij zullen slechts enkele gevallen vermelden, waarin de drukker genoemd wordt. Wel worden er feiten foutief vermeld in deze mededeelingen, maar men moet niet vergeten, dat in de 15de eeuw het nieuws zich grootendeels van mond tot mond verspreidde en dat door mondelinge overbrenging van alle gegevens de dateering altijd het meest te lijden heeft. Johannes Philippus de Lignamine publiceerde in 1474 te Rome de *Chronica* van Riccobaldus Ferrariensis, waarin het eerst onder het jaartal 1459 een aanhaling over de drukkerij voorkomt, met de vermelding, dat 'Jacob, genaamd Gutenberg, een burger van Straatsburg en nog een ander, wiens naam was Fust, beiden bedreven in het drukken op perkament van letters van metalen stempels, ieder 300 vellen per dag drukten in Mainz, een stad in Duitschland'. In 1483 schreef Matthias Palmer van Pisa, onder het jaartal 1457 dat Johannes Gutenberg zum Jungen, ridder van Mainz, de drukkunst uitvond in 1440. Deze schrijver bewees, door deze volledige en nauwkeurige vermelding van den naam van den uitvinder van diens identiteit volkomen op de hoogte te zijn.

Adam Wernher en Johann Herbst, twee Heidelbergsche pro-

fessoren, schreven in 1494 eenige verzen ter eere van Johannes Gensfleisch (Gutenberg's familienaam), dien zij 'den eersten drukker van boeken' en 'den eersten uitvinder van de Drukkunst' noemen. In 1499 roemde Jacob Wimpheling Joannes Gensfleisch wegens zijn uitvinding der drukkunst. Wimpheling's verzen worden voorafgegaan door een lofdicht op Gensfleisch 'uitvinder der boekdrukkunst' door Adam Gelthus, een familielid van Gutenberg. Hierin heet het, dat Gutenberg's stoffelijk overschot in vrede rust in de Franciscaner Kerk te Mainz. In 1499 schreef ook Polydore Vergil, dat een zekere Peter, een Duitscher, de drukkunst uitvond in Mainz in 1442, maar in latere uitgaven van hetzelfde boek is 'Peter' vervangen door 'Johann Gutenberg'. In hetzelfde jaar noemt een passage in de *Keulsche Kroniek* Junker Johann Gutenberg als den uitvinder der boekdrukkunst te Mainz, maar met verwijzing naar een vroeger voorbeeld in Holland. Op dit voorbeeld komen we in een volgend hoofdstuk terug.

In 1501 bracht Jacob Wimpheling opnieuw het bericht, dat de uitvinding in Straatsburg was gedaan door Johann Gutenberg van Straatsburg, en dat ze later verbeterd was te Mainz. Tenslotte halen wij dan nog een getuigenis aan uit een belangrijke bron, die wel aangewend scheen om ons juist een aanval op Gutenberg's aanspraken te doen verwachten. Deze komt voor in een Duitse vertaling van Livius, gedrukt te Mainz in 1505 door Johann Schoeffer, den zoon van Peter Schoeffer en den kleinzoon van Johann Fust. In dit boek vindt men een vermelding van Johann Güttenberg, als den uitvinder der drukkunst in 1450, en van Johann Fust en Peter Schoeffer als verbeteraars en voortzetters dier kunst. Deze verklaring werd herhaald in een aantal opeenvolgende drukken totdat Johann Schoeffer in later door hem

gedrukte boeken zijn verklaring wijzigde ten gunste van zijn grootvader als uitvinder der boekdrukkunst. Het is interessant op te merken, dat 1450 het jaar is, waarin Johann Fust waarschijnlijk zijn eerste geldleening aan Gutenberg verstrekke. De jonge Schoeffer had uit familiebron ongetwijfeld van deze transactie gehoord.

Een der sterkste argumenten ter ondersteuning van Gutenberg is het feit, dat de Firma Fust en Schoeffer, en later ook Peter Schoeffer, ofschoon zij in hun colophoons een flinke propaganda voor zichzelf voerden, nooit aanspraak hebben gemaakt op de uitvinding, zoolang Gutenberg nog leefde, een onderscheiding, welke zij zonder twijfel voor zich zouden hebben opgeëischt, indien zij er eenig recht op hadden kunnen doen gelden.

Thans blijft nog op te merken, tot slot van het thans overgelegde bewijsmateriaal ten gunste van Gutenberg als uitvinder der boekdrukkunst, dat aan Gutenberg's zaak ernstig nadeel is toegebracht door sommige al te enthousiaste pleitbezorgers, die in de tweede helft van de 18de eeuw, onverbloemd een aantal 'origineele' documenten vervalschten ter ondersteuning van zijn aanspraken. Deze vervalschingen zijn thans aan de kaak gesteld, maar zij hebben niet nagelaten, twijfel te doen ontstaan ten aanzien van de echtheid van alle Gutenberg-bewijsstukken.

De kwestie werd nog ingewikkelder, doordat de origineele verslagen van het Straatsburgsche proces van 1439 verloren zijn gegaan en wij hiervoor dus steunen moeten op den tekst uit de tweede hand. Het is een kleine ironie der geschiedenis, dat deze verslagen, hoeksteen van het gedenkteken, opgericht voor een van Duitschland's nationale helden, vernietigd werden bij de inneming van Straatsburg door de Pruisen in 1870.

De tekst van de Helmasperger notarieele acte van 6 November

1455, waaraan wij het weinige, dat wij omtrent het proces Fust-Gutenberg weten, ontleenen, was langen tijd slechts bekend uit afschriften en uittreksels, maar na een verdwijning van anderhalve eeuw, kwam het origineel vijftig jaar geleden weer aan het licht in de Universiteitsbibliotheek van Göttingen.

De verslagen van het Straatsburgsche proces van 1439 heeft men wel verworpen als geheel vervalscht met het doel de zaak van Gutenberg te dienen. Indien wij in dit geval met vervalsching te doen hadden, dan kan men zich bezwaarlijk een minder doeltreffende voorstellen. Zou de een of andere scherpzinnige bedrieger de uitvoerige verslagen van deze rechtszaak geschreven hebben met de bedoeling, daarmede de zaak van Gutenberg te steunen, dan zou hij ongetwijfeld zijn aanduidingen over de boekdrukkunst eenigszins duidelijker hebben gesteld. Zooals zij er nu staan, konden deze toespelingen op de drukkerij niet duisterder zijn geweest. Het is niet de moeite waard, hier alle tegenstrijdige argumenten en uitleggingen de revue te laten passeeren, die men op de in dat proces afgelegde verklaringen heeft opgebouwd. Zelfs al laten wij bij onze beoordeeling deze verslagen geheel buiten beschouwing, dan staat de zaak nog sterk genoeg om een uitspraak ten gunste van Gutenberg te rechtvaardigen.

Deze uitspraak kan aldus worden geformuleerd: Op grond van de huidige kennis, moeten wij concludeeren, dat het drukken met losse letters van metaal, in matrijzen gegoten, (hetgeen de uitvinding der boekdrukkunst beteekent) werd uitgevonden, zoover het de baanbrekende verschijning daarvan in Europa betreft, te Mainz of omgeving op een tijdstip tusschen 1440 en 1450. En op grond van de bewijzen, waarover wij nu beschikken, moeten wij de eer dezer uitvinding toekennen aan Johann Gutenberg.

DE WAARDE VAN DE AANSPRAKEN DER ANDERE PRETENDENTEN

De bewering, dat Johann Gutenberg de uitvinder der boekdrukkunst is geweest, is geenszins onaangevochten gebleven. Vroeg of laat heeft bijna ieder Europeesch land een pretendent voor deze onderscheiding naar voren gebracht. Deze wedijverende aanspraken waren meestal door nationalen trots ingegeven, en sedert zij eeuwen geleden zijn gemaakt, is er weinig of niets gedaan, ze door argumenten en bewijzen te staven. Doch er is één pretendent, wiens aanspraken niet eenvoudig ter zijde kunnen worden geschoven, daar zijn zaak ondersteund is door ernstige en wetenschappelijke pleitbezorgers in een strijd, die nog niet geëindigd is. Dit betreft de aanspraken van Laurens Janszoon Coster van Haarlem in Holland, die volgens het zeggen, begonnen is te drukken met losse letters te Haarlem omstreeks 1430.

De Hollandsche aanspraak op de uitvinding der boekdrukkunst is pas geuit vele jaren na het tijdstip, waarop de uitvinding wordt verondersteld te hebben plaats gevonden. Het eerste gerucht daarvan verscheen in de *Keulsche Kroniek*, reeds in het vorige hoofdstuk genoemd. Dit boek, gedrukt in 1499 te Keulen, bevatte een passage, waarvan wij hier den inhoud als volgt weer-geven:

‘Deze kunst van zeer groote waarde werd het eerst van al gevonden in Duitschland, in Mainz aan den Rijn, en het is een groote eer voor het Duitsche volk, dat daar zulke knappe menschen worden gevonden. Dit geschiedde in het jaar onzes Heeren 1440, en van dien tijd tot 1450 werd deze kunst en al wat daarmee samenhangt onderzocht. En in 1450, het-

geen een gulden jaartal is, is men gaan drukken, en was het eerste boek, dat men drukte, de Bijbel in het Latijn, en deze werd gedrukt met een groote letter, zooals thans voor misboeken wordt gebruikt. Hoewel deze kunst in Mainz werd uitgevonden, zoover betreft de wijze, waarop deze thans als regel wordt gebruikt, toch werden de eerste voorloopers ('Vurbyldung') daarvan in Holland gevonden volgens de Donaten, welke daar vóór dien tijd werden gedrukt. En van deze uit heeft de genoemde kunst haar oorsprong genomen en werd zij uitgevonden op een veel meesterlijker en afgewerkter wijze dan deze, en hoe langer zij bestond, hoe kunstiger zij werd.

Hoewel een zekere Omnibonus in het voorwoord eener uitgave van Quintilianus en ook in andere boeken schreef, dat een Waal uit Frankrijk, genaamd Nicolas Jenson, reeds eerder deze meesterlijke kunst had uitgevonden, is dit klaarblijkelijk gelogen, want er leven nog menschen, die getuigen, dat men te Venetië boeken drukte, vóórdat deze Nicolas Jenson daar kwam en daar begon zijn letter te snijden en gereed te maken. Maar de eerste uitvinder der drukkerij is geweest een burger van Mainz, geboren te Straatsburg en geheeten Jonker Johann Gutenberg.

Van Mainz kwam deze kunst allereerst naar Keulen, daarna naar Straatsburg en daarna naar Venetië. Het begin en den voortgang der genoemde kunst heeft mij mondeling verteld de Eerwaarde Meester Ulrich Zell, van Hanau, boekdrukker te Keulen in dit jaar 1499, door wien de kunst naar Keulen is gekomen.'

Ulrich Zell, een geestelijke van het diocces van Mainz, leerde

de nieuwe kunst van het drukken te Mainz en wel waarschijnlijk reeds in 1460. Hij bracht de boekdrukkunst in 1462 naar Keulen. De mededeeling in de *Keulsche Kroniek*, welke steunde op zijn mondelinge verklaring, stelt zeer duidelijk vast, dat de drukkunst uitgevonden werd door Johann Gutenberg te Mainz, ontnemt weer het onvoorwaardelijke aan deze uitspraak door tevens te doen verstaan, dat er reeds vroeger voorloopers van de drukkunst in Holland geweest waren. Dit woord 'voorloopers' (*Vurbyldung*) is het voorwerp geweest van boekdeelen vol geleerd onderzoek en redetwisterij. Doch voordat wij zullen trachten een begrip te krijgen wat die voorloopers geweest kunnen zijn, zullen wij eerst nog eenige andere getuigenissen onderzoeken, welke voor den Hollandschen oorsprong der boekdrukkunst zijn afgelegd.

In tijdsorde, hoewel twee geslachten later dan de duistere toespelingen in de *Keulsche Kroniek*, volgt dan Jan van Zuren uit Haarlem, die tusschen 1549 en 1561 een 'Dialogo over de eerste doch gewoonlijk niet vermelde, maar toch waarheidsgetrouwe uitvinding der Boekdrukkunst' in het Latijn schreef. Volgens Petrus Scriverius, een Haarlemsch schrijver uit de 17de eeuw, was deze dialoog vervat in een manuscript, waarvan alles verloren is gegaan, behalve de paar eerste bladzijden, welke de inleiding bevatten. Uit deze inleiding, zooals zij ons door Scriverius wordt overgebracht, vertalen wij uit het Latijn als volgt:

'Deze terecht geëerde stad (Mainz) ontwikkelde de kunst (van het drukken) waarvan bij ons de kiem is gelegd, tot gemeengoed en stelde haar in het volle licht. Zij gaf aan het in het algemeen ruwe en gebrekkige proces een beteren vorm zooals de tijdsomstandigheden dat toen verlangden . . . Intusschen . . . onthoudt dat in deze onze stad Haarlem de

A. Schenck del. et fecit. sculp. in mase. J. Coster.

J. Schreder fecit.

LOURENS JANSZOOM COSTER

grondslag voor deze kunst gelegd werd, weliswaar ruw, maar niettemin het eerst. Hier werd de drukkunst geboren . . . Gedurende vele jaren was zij gehuisvest in een burgerwoning, die, hoewel vervallen, nog steeds ongedeerd is bewaard. Hier werd inderdaad deze kunst gebakerd . . . werd weliswaar ondervoed en in den groei belemmerd, totdat zij, met versmading van de engheid van een burgerwoning, zich aan een vreemdeling bond en de begrensde sfeer van het ouderlijk huis achter zich latend, haar hulpmiddelen sterk uitbreidde en tenslotte in Mainz naar voren trad.'

In deze lezing wordt het verhaal van de Hollandsche uitvinding der drukkunst iets uitvoeriger verteld, daar thans Haarlem als plaats van oorsprong wordt genoemd, waar de uitvinding zou geschied zijn in een woonhuis, dat aan den schrijver bekend schijnt te zijn geweest, en waaruit ze werd weggevoerd door een ongenoemden vreemdeling om in Mainz in volmaakter vorm weer voor den dag te treden.

Daarna komt Dirck Volkertzoon Coornhert, welke een opdracht schreef aan het Stadsbestuur van Haarlem in een uitgave van Cicero's *De Officiis*, gedrukt te Haarlem in 1561, luidende:

'My is menichmael in goeder trouwen gheseydt Eersame, wijze en voorsichtige Heeren dat de nutte conste van Boecprinten aldereerst alhier binnen Haerlem gheuonden is, hoe wel nochtans in een seer ruyde maniere – soot lichter valt het geuonden te beteren dan nieu te vinden – welcke conste namaels van een onghetrouwe knecht ghevoert zijnde tot Mens alsoo seere aldaer verbetert is en daer door ooc die stadt ouermidts het eerste verspreyden in sulcken name van d'eerste vindinge dier consten ghebracht heeft, dat onse

medeburgheren so luttel gheloofs hebben wanneer sy dese eere den rechten vinder toescrijuen, als dit wel door onwedersprekelijcke kennisse alhier van velen ghelooft en onder de ghemeene oude burgherije ontwijfelijcken gheweten werdt. Ooc en is my niet verborghen, dat dese fame van Mens door onser voorouderen roeckeloose onachtsaemheyt so diep in elck mans opinie ghewortelt is: dat gheen bewijs, hoe blijckelijck, hoe claer, ende hoe onstrafbaer het oock wesen mochte, macht soude hebben om desen verouden wane wt des volcx herten te doen ruymen. Maer want waerheyt te minder gheen waerheyt en is, al ist soo dat die van weynich volcx geweten werdt, en ick het voorschreuen oock vastelijck gheloue door t gheloofwaardighe ghetuyghenisse van seer oude statige ende graeuwe hoofden, die mij niet alleenlijck tgheslachte vanden inventoor alhier maer oock diens name ende toename dicwils ghenoeemt, d'eerste groue maniere van drucken vertelt, en des alder eerste printers vooninghe metten vingheren eertijts ghewesen hebben: en hebbe ick niet connen laten sulcx, niet als een benijder van eens anders eere, maer als een beminner der waerheyt, tot voorderinghe van de welverdiende eere deser steden int corte maer te roeren.'

Hoewel dus eerbare oude mannen hem den naam en toenaam van den Haarlemschen uitvinder hadden genoemd en hem zelfs het huis, waarin deze geleefd en gewerkt had, hadden getoond, deelt de schrijver deze belangrijke feiten niet mede, misschien dan omdat hij dit niet de moeite waard acht, daar zooals hij klaagt 'gheen bewijs macht soude hebben om desen verouden wane wt des volcx herten te doen ruymen'.

Enkele jaren na Coornhert publiceerte een Italiaan Ludovico Guicciardini te Antwerpen in 1567 zijn: *Descrizione di tutti i paesi bassi* of *Beschrijving van alle Nederlanden*. Hierin schrijft hij:

Men bevindt niet alleenlijk door het ghemeyn segghen der inwoonders: maer oock door ghetuyghenisse van sommige Schryvers ende andere oude gedeckenissen/ dat in deser stadt allereerst ghevonden is de konste van boecken te drucken/ ende de wyse van letteren gieten om te printen; gelyck men dat teghenwoordichlyck ghebruyckt heel Europe door. Maer want de eerste vinder gheraecte te sterven/ eer hy de konste tot volmaecktheydt hadde gebracht/ is zijn dienaer soo men seyt te Mens gaen wonen/ aldaer hy dese konste in het licht brenghende seer blydelijk ontvangen werdt/ ende heeft alle neersticheydt tot dit werck ghedaen: soodat men voorts is geraeckt tot de oprechte kennisse en volmaecktheydt. Deshalven den roep over al ghegaen ende ghebleven is/ dat dese konste ende wete van Boeckdruckerye te Mens aller eerst gevonden sy. Van de waerheydt deser saecken en kan noch en wille ick niet oordeelen/ latende my vernoegen/ dit met luttel woorden gemeldt te hebben/ om deser stadt ende desen lande gheen achterdeel hier in te doen.

Guicciardini's boek werd later vertaald in het Hollandsch, Fransch, Engelsch en Duitsch, en heeft veel bijgedragen tot de verspreiding der aanspraken van Nederland op de uitvinding der boekdrukkunst.

Tot zoover biedt het verhaal van de uitvinding der drukkunst in Holland niet meer dan de vaagste geruchten. Het was eerst weggelegd voor Adriaen de Jonghe, een Hollandsch geneesheer

en geschiedschrijver, ook bekend als Hadrianus Junius, aan dit verhaal vasten vorm en inhoud te geven. Vóór zijn dood in 1575 had deze schrijver zijn *Batavia* voltooid, een geschiedenis van Holland in het Latijn, welke tenslotte werd gedrukt door de drukkerij van Plantijn te Antwerpen in 1588. Het boek was echter geschreven omstreeks 1568 en dit jaartal wordt algemeen aangenomen als het tijdstip van zijn ontstaan. Daar een passage in de *Batavia* de voornaamste grondslag vormt voor de Hollandsche aanspraak op de uitvinding der boekdrukkunst laten wij een volledig overzicht daarvan hier volgen.

Junius eischte de eer voor de uitvinding der boekdrukkunst onvoorwaardelijk op voor de Stad Haarlem. De inlichtingen, waarop zijn relaas van de uitvinding is gebaseerd, kreeg hij, naar hij zegt, van bejaarde inwoners van Haarlem van onbetwistbare betrouwbaarheid. Volgens zijn lezing had voor 128 jaar d.i. in 1440 in Haarlem een zekere Lourens Janszoon Coster geleefd, en leefden er nog nazaten van hem ten tijde dat Junius dit schreef. Op een dag toen hij in den Hout wandelde, sneed Coster eenige letters uit boombast en vond dat hij van deze letters op papier een afdruk kon maken. Aangezien hij een scherp verstand had, kwam hij er toe, na de eerste proefneming deze in het groot te herhalen. Met behulp van zijn schoonzoon ontdekte hij een beteren zwarten inkt, daar hij merkte, dat de gewone inkt de afdrukken der letters niet scherp gaf. Deze schoonzoon, Thomas Pieterszoon, had vier kinderen, welke later allen eere-ambten te Haarlem vervulden. Dus, verklaart Junius, de uitvinding werd niet gedaan in een familie van minderen stand.

Coster begon daarna plaatjes te maken met een gedrukten verklarenden tekst. Junius had een van deze eerste proefstukken van

den uitvinder onder oogen gehad. Het was een Hollandsche uitgave, getiteld *Spieghel onzer Behoudenis*. De vellen waren slechts aan één kant bedrukt, en met de blanco achterkanten tegen elkaar geplakt, opdat deze onzichtbaar zouden zijn.

Het verhaal vervolgt dan aldus:

‘Daarna verving hij de beukenhouten door looden letters; weer later maakte hij ze van tin, opdat zij sterker en duurzamer zouden zijn. Van de overblijfsels dezer tinnen letters werden wijnkannen gegoten, welke nog heden als antiquiteiten worden getoond in het Lourens Janszoon huis op de markt. Dit huis werd later bewoond door zijn achterkleinzoon Gerrit Thomaszoon, een vooraanstaand en verdienstelijk burger, welke eerst eenige jaren geleden op hoogen leeftijd overleed.

De nieuwe uitvinding bloeide wegens de graagte, waarmee het volk het nieuwe product kocht. Leerlingen werden aangenomen, het begin van het ongeluk; want onder hen was een zekere Johann. Laat het, zooals vermoed wordt, de Johann met den toenaam Faustus zijn geweest, welke een ontrouw dienaar van zijn meester en een ongeluksbode was of een ander van dien naam, dat doet er wat mij betreft niets toe, omdat ik de dooden wil laten rusten, die gedurende hun leven voldoende geplaagd zijn door hun geweten.

Nadat deze Johann de kunst van letters gieten en zetten – dus het geheele bedrijf – had geleerd, greep hij op Kerstavond, toen allen ter kerke waren, de gunstige gelegenheid aan, en stal den geheelen voorraad lettermateriaal met de gereedschappen en werktuigen van zijn meester. Hij begaf zich eerst naar Amsterdam, toen naar Keulen, en einde-

lijk naar Mainz, hetgeen ver genoeg weg lag om hem veilig te doen zijn, opende aldaar een drukkerij en oogstte de vruchten van zijn diefstal. Het is bekend, dat binnen het jaar, in A.D. 1442, met dezelfde letters, (iis ipsis typis) welke Lourens in Haarlem gebruikt had, zijn eerste werk verscheen, het *Doctrinale* van Alexander Gallus, een spraak-kunst, welke te dien tijde in algemeen gebruik was, tezamen met de tractaten van Petrus Hispanus. Dit is ongeveer het verhaal zooals ik het heb gehoord van oude en vertrouwde mannen, die het van hun voorvaders hadden vernomen.

Nicolaas Gaal, de leermeester uit mijn jonge jaren, een man met een stalen geheugen, eerwaardig door zijn lange witte haren, vertelde mij, hoe hij als jongen dikwijls geluisterd had naar een zekeren Cornelis, een boekbinder, toen een man van tachtig, die leerjongen geweest was in diezelfde drukkerij. Deze Cornelis vertelde dikwijls hoe de boekdruk-kunst ontdekt was, zooals hij het van zijn werkgever gehoord had, hoe de kunst zich had ontwikkeld en ook het verhaal van den diefstal, dat hem zoo woedend maakte, dat hij huilde en den dief vervloekte en zelfs de nachten vervloekte toen hij met hem in hetzelfde bed had geslapen.

Dit verhaal, zooals Junius het vertelt, is geen bedenkfel. Het is ongetwijfeld een geschiedenis, die algemeen in Haarlem bekend was, dezelfde geschiedenis, waarop de vroegere verklaringen van Zuren, Coornhert en Guicciardini gegrond waren. De sterkste kant van het verhaal, waarop Pollard heeft gewezen, is de vermelding van Cornelis, den boekbinder. Het is documentair bewezen, dat een binder van dien naam tusschen 1474 en 1522 was aangesteld om de rekening-boeken van de groote Kerk van

Haarlem in te binden. Deze Cornelis heeft zijn boekbinderij, waarbij hij tevens boekverkooper was, tot aan zijn dood in 1522 voortgezet. De eerstbekende boekdrukker in Haarlem is Jacob Bellaert, wiens eerste nawijsbare drukwerk gedateerd is van 1483. Cornelis had een winkel in 'der Cruysstraet', en wij weten, dat hij in 1492 daar een boek verkocht, dat door Bellaert gedrukt was. Wij weten ook, dat in diezelfde straat een huis stond, dat bekend was als 'Den Bellaert'. Kruitwagen heeft in een onlangs gedanen aanval op het verhaal van Junius geopperd, dat Cornelis in zijn mededeeling over Coster sommige feiten zou hebben kunnen inlasschen, die hij zich herinnerde van zijn relatie met Bellaert. Dit echter is zuivere speculatie.

De identiteit van Coster is ook vastgesteld. Aanteekeningen uit dien tijd vermelden, dat hij een inwoner van Haarlem was van 1436 tot 1483, en dat hij een herbergier en ook koopman in wijn, kaarsen, olie en zeep is geweest; tevens, dat hij de betrekking van 'Coster' van de kerk te Haarlem bekleedde, een ambt met zekere verantwoordelijkheid, waaraan belangrijke emolumenten waren verbonden. Andere leden van de familie hadden dezelfde functie vervuld, zoodat de titel in den loop der tijden tot familienaam werd.

Geen enkele aanteekening in officieele stukken legt in eenig opzicht verband tusschen Coster en het drukkersbedrijf, maar een geschreven geslachtsboom van de Costerfamilie, in 1559 samengesteld, en thans te Haarlem bewaard, zegt van Lourens Coster, dat hij 'den eersten druk in de wereld bracht' in 1446.

De voorgaande bladzijden bevatten de hoofdzaken van alle positieve bewijzen, waarop de aanspraken van Haarlem en van Lourens Coster berusten. Bij waardeering van dit bewijsmateriaal

diene men zekere feiten voor oogen te houden. Eén daarvan is, dat Hadrianus Junius aan wien wij het verband tusschen Coster en de boekdrukkunst in Haarlem uitsluitend te danken hebben, verre van critisch was ten aanzien van de feiten, welke hij meedeelt. Tegen hem pleit bij voorbeeld, dat hij een legende van Loosduinen opneemt, volgens welke de Gravin Margaretha van Henneberg 364 kinderen tegelijk gebaard zou hebben. Moeder en kinderen stierven, en werden in hetzelfde graf begraven, en de geschiedenis werd op een grafsteen vermeld. Junius zegt: de geschiedenis is niet te gelooven, maar ze staat toch op een grafsteen. Hij vertelt de feiten over, zooals hij ze vindt. Zoo schreef hij ook over de uitvinding der boekdrukkunst te Haarlem dege-lijk en tot in details volledig het verhaal neer, zooals hij dit vernam. Zijn beschrijving geeft, zoo schijnt het mij toe, getrouwelijk het Haarlemsche verhaal in die dagen weer. Met andere woorden, er bestond werkelijk zulk een verhaal, al dan niet op waarheid berustend.

Verder zij opgemerkt, dat de eerste vermelding, in handschrift of druk, waarin de naam van Coster verbonden wordt aan de uitvinding der boekdrukkunst, meer dan honderd jaar jonger is dan die gebeurtenis zelve, de Costerstamboom van omstreeks 1559 en het verhaal van Junius, geschreven omstreeks 1568. Aan vroegere getuigenissen bezitten wij alleen de duistere aanduiding in 1499 van een Hollandschen voorlooper der uitvinding, die in Mainz werd geperfectionneerd en de vrij vage verwijzingen van eenige schrijvers uit het begin van de 16e eeuw naar een uitvinding te Haarlem, welke op een onbehoorlijke manier naar Mainz werd overgebracht. Alle getuigenissen voor Haarlem, dit zij hier opgemerkt, bevatten tevens de verklaring, dat Mainz de plaats

is geweest, waar de uitvinding het eerst openbaar is geworden.

Een ander feit van beteekenis is, dat geen van de vroegdrukken uit Mainz of omgeving, waarvan vele voorbeelden voor onderzoek beschikbaar zijn, is uitgevoerd in de lettertypen van den primitieven Hollandschen drukker, zooals het heet naar Mainz overgebracht door den boozen 'Johann', maar is gedrukt in letters van geheel verschillend karakter. Op grond van technische bewijzen kan gerust worden verzekerd, dat er niet de minste waarschijnlijkheid bestaat, dat de drukkunst, zooals die zich te Mainz ontwikkelde, in eenig opzicht ontsproten was aan het typografische werk van den onbekenden primitieven Hollandschen drukker of drukkers. En meer in het bijzonder bestaat er geen enkel bewijsstuk aan de hand waarvan kan worden aangetoond, dat het primitieve Hollandsche drukwerk aan den eersten aanvang der typografie in Duitschland voorafging.

In een zoo belangrijke zaak als de aanspraak op de uitvinding der boekdrukkunst zou een getuigenis, berustend op een verhaal, dat honderd jaar lang de ronde gedaan had vóórdát het in een definitieven vorm werd gepubliceerd, verworpen moeten worden als onvoldoende gebaseerd op historische feiten. Ware dit dan ook alles, wat in overweging moest worden genomen, dan kon de aanspraak van Haarlem rustig aan kant worden gezet. Echter zoo gemakkelijk kan men zich van de zaak niet afmaken. Er worden nog andere bewijzen door de ondersteuners van de Hollandsche aanspraken op de uitvinding der boekdrukkunst naar voren gebracht.

Dit bewijsmateriaal bestaat uit een aanzienlijke hoeveelheid primitief Hollandsch drukwerk, waarvan de Hollandsche afkomst duidelijk vaststaat, niet slechts omdat de tekst van sommige

stukken in de Hollandsche taal is gedrukt, maar ook door het feit, dat het lettertype, voor dit drukwerk gebruikt, ontworpen is naar het model van geschreven letters, die duidelijk van Hollandsch karakter zijn. Van eenige dezer boeken en pamfletten zijn enkele volledige exemplaren bewaard gebleven, maar de meeste zijn ons slechts uit fragmenten bekend. Zooals ook het geval was met de fragmenten van het eerste Duitsche drukwerk, zijn deze gevonden in de banden van andere boeken. En in dit verband is het interessant vast te stellen, dat eenige Donaatbladen met primitief Hollandschen druk, gevonden zijn in de banden der rekening-boeken van de Haarlemsche kerk over de jaren 1474, 1489 en 1514, in banden, waarvan bekend is, dat ze door den Haarlemmer boekbinder Cornelis vervaardigd zijn.

Bij bestudeering van deze proeven van Hollandsch drukwerk zijn wij in staat, niet slechts een of twee, doch acht duidelijk verschillende lettertypen vast te stellen. Geen enkele dezer lettertypen kan in verband gebracht worden met het werk van eenigen bekenden drukker, en het is evenzoo onmogelijk de plaats van de drukkerij of den datum van den druk van ook maar één enkele der tientallen publicaties vast te stellen.

Terwijl de geschiedenis van de boekdrukkunst in Holland van 1473 af — in welk jaar drukkers van de Duitsche school de kunst in Aalst en Utrecht invoerden — grondig is bestudeerd en tot in onderdeelen bekend is, vormen deze onverklaarbare stukken drukwerk een puzzle, welke den onderzoekingsdrang van een ieder prikkelt, die dit onderwerp bestudeert en zich niet blindelings op een bepaald standpunt stelt. Als wij hieraan nog toevoegen, dat de techniek van dit drukwerk in hooge mate gebrekkig is, wordt het raadsel nog ingewikkelder.

Wanneer, waar en door wien is dit gebrekkige drukwerk vervaardigd? Het antwoord op deze vragen kan niet anders luiden dan: wij hebben geen schijn van eenig vaststaand bewijs, waarop een definitieve oplossing kan worden gebaseerd, — behalve dan dat het drukwerk waarschijnlijk in Holland is vervaardigd. De identiteit van den primitieven Hollandschen drukker — of drukkers — is nog steeds een mysterie. De *Gesammtkatalog der Wiegendrucke*, de nieuwste en volledigste catalogus van incunabelen, neemt met lofwaardige behoudendheid deze titels op als afkomstig van den 'Drukker van het *Speculum*'.

Er is juist één verbindingsdraad tusschen het onverklaarde vroege Hollandsche drukwerk en het werk van bekende drukkers. In 1481 gaf Jan Veldener tijdens zijn verblijf te Utrecht, een editie van het werk: *Epistelen ende ewangelien van den ghehelen jaer ende vanden heylighen* in de Hollandsche taal uit, waarin hij twee helften van één der dubbel-houtsneden gebruikte, die eerder gebezigd zijn voor den druk van het *Speculum*. In 1483 gebruikte deze zelfde drukker in Kuilenburg een aantal van de *Speculum*-houtsneden, die door midden gezaagd waren, opdat zij voor een kleiner boek pasten. Dit bewijst, dat Veldener alle of bijna al deze historische houtsneden moet hebben verkregen. Daar het bekend is, dat hij ze voor het eerst te Utrecht gebruikt heeft, veronderstelt men bij gebrek aan tegenbewijs, dat hij ze daar heeft gevonden. Om die reden schreef Bradshaw de verschillende edities van het *Speculum* en ook andere werken, afkomstig van de onbekende Hollandsche pers voorloopig aan Utrecht toe. Zooals Pollard zegt: 'De stelling, dat Veldener de houtsneden voor het *Speculum* aldaar vond, vormt een klein bewijs ten gunste van Utrecht. En wanneer een weegschaal vol-

doende gevoelig is, en beide schalen zijn leeg, dan is een greintje al voldoende om haar te doen doorslaan'. Maar deze toeschrijving van het oudste Hollandsche drukwerk aan Utrecht is vaak herhaald zonder nadruk te leggen op het voorloopig karakter, dat Bradshaw daaraan verbond, en daarvan is een groote verwarring het gevolg geworden. Ik ben het eens met Pollard, dat het beter ware geweest dit 'greintje bewijs' maar over het hoofd te zien en niet te trachten bij ons huidig gemis aan kennis de herkomst dezer boeken en fragmenten vast te stellen.

Wij hebben hierboven melding gemaakt van edities van het *Speculum*. Het *Speculum humanae Salvationis* (de latijnsche titel) of de *Spieghel onzer Behoudenis*, (zooals de Hollandsche titel luidt) was het interessantste product van de primitieve Hollandsche pers. Deze *Spieghel* was een serie van Bijbelsche voorstellingen met verklarenden tekst. De afbeeldingen waren twee aan twee naast elkaar op één blok gesneden, elk van een architectonische omlijsting voorzien. Een kolom beschrijvende tekst was onder iedere afbeelding geplaatst. Men kent vier drukken van het *Speculum* van de onbekende Hollandsche pers. Twee daarvan hebben Latijnschen en twee hebben Hollandschen tekst. De afbeeldingen in alle vier zijn duidelijk van dezelfde houtsneden afkomstig, maar er bestaan speciale eigenaardigheden in den tekst bij ieder dier drukken. Het schijnt, dat de houtsneden het eerst zijn gedrukt met een waterigen inkt, welke later bruin is verkleurd, waarna de tekst in een zeer zwarten vetten inkt eronder is gedrukt.

In drie dezer drukken van het *Speculum* is de tekst uit losse letters gezet, terwijl in den vierden druk de tekst van sommige bladzijden is gezet, maar van anderen in hout is gesneden. Gedu-

rende drie en een halve eeuw heeft men de beteekenis van deze combinatie van losse letters en houtsneden aldus uitgelegd, dat deze editie de oudste van alle was, en de overgang van blokboeken naar boeken, gedrukt met losse lettertypen aanwees. In 1816 heeft Ottley echter deze keurige hypothese, die zoo prachtig bij de feiten aansloot, omvergeworpen, door aan de hand van vergelijking van de slijtage der houtsneden in de verschillende drukken aan te toonen, dat de 'gemengde' druk de derde in plaats van de eerste was. Deze omstandigheid scheen erop te wijzen, dat de drukker van het *Speculum* er genoeg van kreeg, de letters telkens weer opnieuw over te zetten, wanneer het boek herdrukt moest worden en daarom besloot het zetsel te vervangen door gesneden houtblokken, welke telkens weer opnieuw konden worden gebruikt zonder onnoodig werk – in denzelfden geest als de moderne drukker onder dergelijke omstandigheden zijn toevlucht neemt tot de stereotypie. Maar ook deze veronderstelling is weer heftig aangevochten met lange betoogen. Inderdaad moet het probleem van deze combinatie van zetsel en blokdruk voor den tekst als een open vraag worden beschouwd, totdat er gelegenheid zal zijn geweest, tot verder onderzoek der bestaande exemplaren en fragmenten van de verschillende drukken van het *Speculum*.

Behalve de vier drukken van het *Speculum*, produceerde de oudste Hollandsche pers een lange reeks van verschillende uitgaven van de wijdverbreide Latijnsche spraakkunst van Aelius Donatus, hetgeen ons eraan herinnert, dat de *Keulsche Kroniek* sprak van de in Holland gedrukte Donaten als de 'Voorloopers', waaruit de Duitsche uitvinding der boekdrukkunst zich zou hebben ontwikkeld. Eenige dezer Donaatfragmenten blijken

slechts aan één kant van het papier te zijn bedrukt en op een uiterst gebrekkige wijze.

Andere titels van de onbekende Hollandsche pers – of wel persen – omvatten meerdere drukken van de *Doctrinale* van Alexander Gallus de Villa Dei (ook een populair schoolboek in die dagen), de *Disticha* van Dianysius Cato, de *Facetiae Morales* van Laurentius Valla, de *De Salute corporis* van Gulielmus de Saliceto, en de *Singularia juris in causis criminalibus* van Ludovicus Pontanus. Laatstgenoemd boek bevat tevens, doch in een afwijkend lettertype, eenige uittreksels uit de werken van Aeneas Sylvius, die daarin aangeduid wordt als Paus Pius II.

Er zijn thans een groot aantal voorbeelden van dezen Holland-schen vroegdruk in Haarlem te zien, maar zooals Kruitwagen heeft opgemerkt, zijn er daarvan niet vele in de stad zelf gevonden, doch zijn integendeel betrekkelijk niet lang geleden door aankoop verkregen.

Pogingen om deze primitieve Hollandsche boeken te dateeren, hebben slechts negatieve bewijzen opgeleverd. Een fragment van een Hollandsche *Doctrinale* is gevonden in den band van een handschrift, dat door den schrijver in 1462 werd beëindigd, en dat waarschijnlijk spoedig daarna ingebonden zal zijn.

Een exemplaar van Saliceto's *De Salute corporis*, draagt een aantekening, dat de rubriceering daarvan in 1472 werd voltooid en een exemplaar van een Latijnsche uitgaaf van het *Speculum* van de onbekende Hollandsche pers werd gerubriceerd in 1471. De reeds genoemde uittreksels uit de werken van Aeneas Sylvius, kunnen niet vóór 1458 zijn gedrukt, omdat in dat jaar de schrijver Paus Pius II werd, en het feit, dat hij Paus was, reeds in het boek wordt vermeld. Met andere woorden, er ontbreekt

ieder direct bewijs, dat het een of ander stuk van dit drukwerk vóór 1458 zou zijn vervaardigd.

Het werk van den primitieven Hollandschen drukker, of drukkers, was inderdaad naar een zeer onbeholpen methode vervaardigd. Het vond niet zoozeer voor boeken, als wel voor pamfletten, toepassing, die voor verspreiding onder menschen met een zeer bescheiden smaak of voor het critieklooze gebruik door schooljongens bestemd waren. De verschillende gebezigde lettertypen toonen geen geleidelijke verbetering, zooals de Duitse, maar slechts vormvariaties, terwijl de techniek dezelfde bleef. Kortom, indien de vroege Hollandsche druk inderdaad de voorlooper was van de te Mainz verbeterde uitvinding, dan kan deze voorlooper daartoe weinig meer hebben bijgedragen dan het denkbeeld, dat het mogelijk was, boeken volgens een mechanische methode te reproduceeren.

Maar hoe was de methode, volgens welke deze vroege boeken werden vervaardigd? Gottfried Zedler, die een diepgaande studie van de Hollandsche incunabelen heeft gemaakt, meent, dat zij werden gedrukt met losse lettertypen, die volgens een primitieve en moeizame methode in zand werden gegoten, waarbij houten, met de hand gesneden, origineelen als model werden gebruikt. Zedler gelooft voorts, dat Coster de uitvinder van dit proces is geweest, dat evenwel onvruchtbaar is gebleven, omdat het als practische methode voor het gieten van letters geen levensvatbaarheid bezat.

Thans blijft nog op te merken, dat er meerdere andere pretendenten zijn geweest voor de eer der uitvinding van de boekdruk-kunst. Volgens een duistere 17de eeuwsche kroniek was Pamfilo Castaldi van Feltre in Italië de uitvinder der losse lettertypen, en

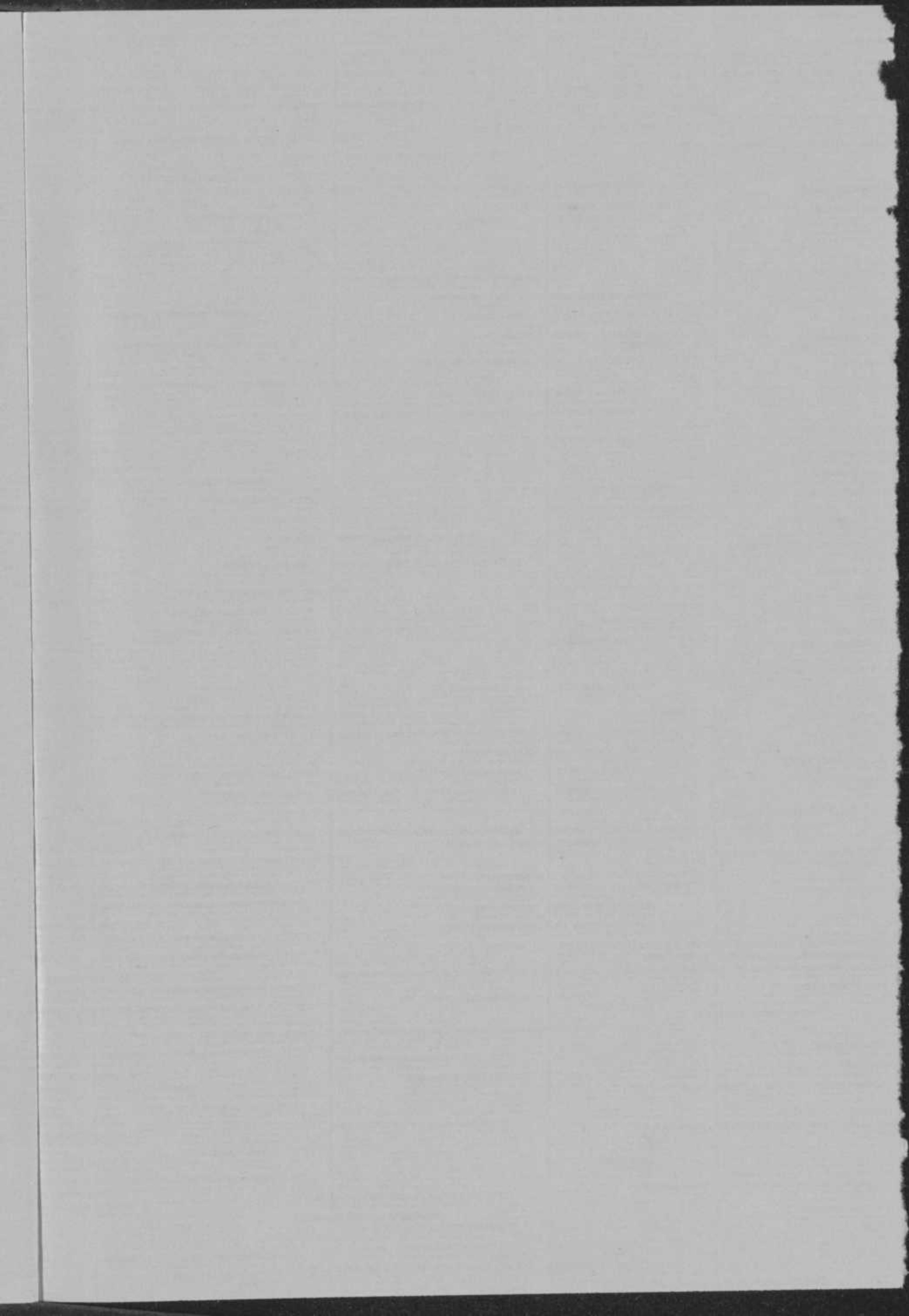
zijn geboorteplaats schonk zooveel geloof aan dit verhaal, dat in 1868 een monument te zijner eere werd opgericht. Het verhaal is door de geschiedkundigen niet ernstig opgevat, doch al moet hem de grootste eer dan ontzegd worden, toch hebben onderzoekingen in de laatste tijden uitgemaakt, dat Castaldi de eerste drukker van Milaan is geweest. Dan is er een fantastisch verhaal, dat de uitvinding naar Kuttentberg, in Boheme, verplaatst, uit welke stad Johann Gutenberg geboortig zou zijn. Weer een ander verhaal schrijft de uitvinding toe aan Jean Brito, die te Brugge heeft gedrukt van omstreeks 1477 tot 1488. En sommige pleitbezorgers hebben de eer opgeëischt voor Johann Mentelin, de eerste drukker van Straatsbrug. Geen van al die vertelsels blijkt echter op iets anders dan op een plaatselijke legende te berusten.

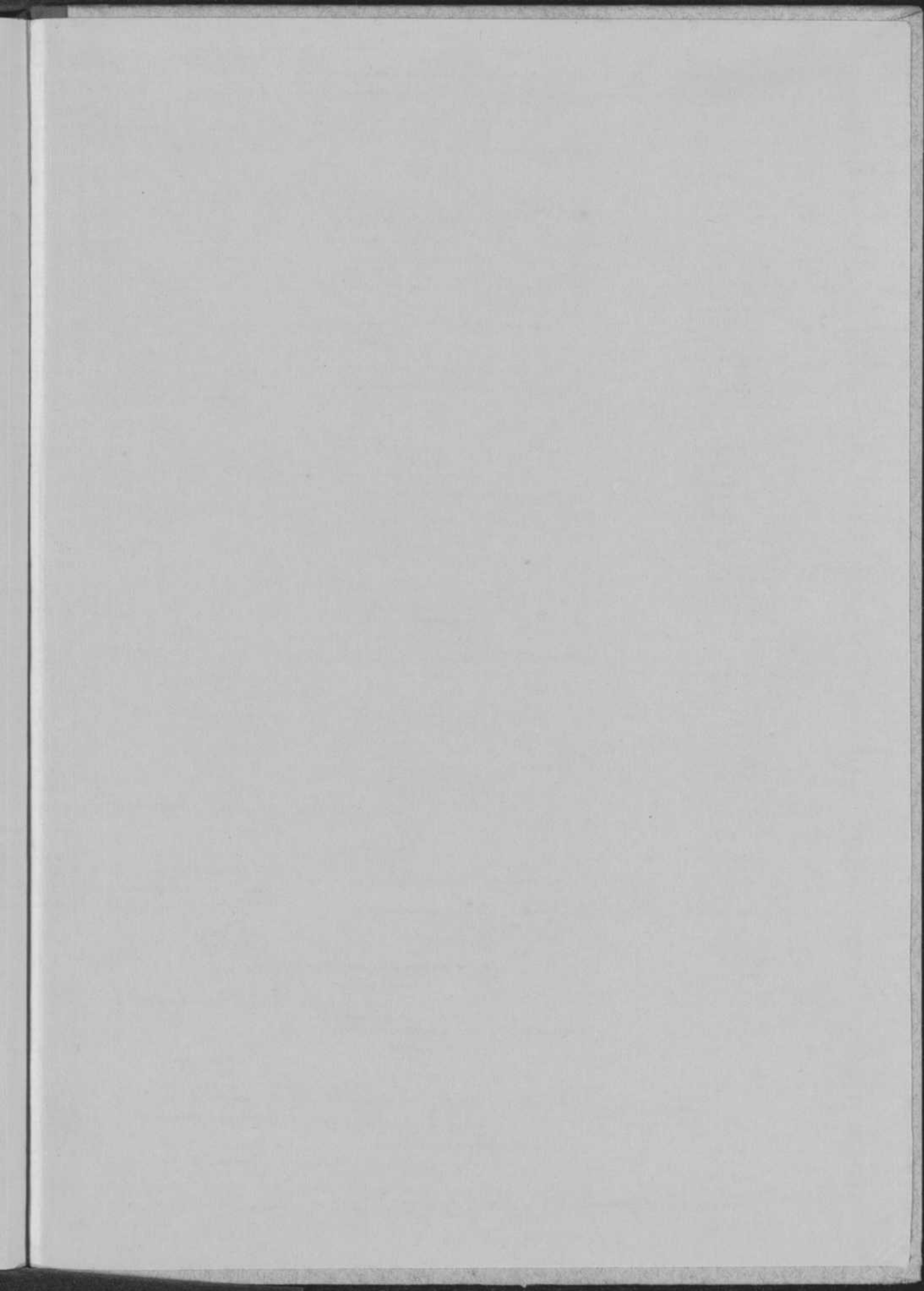
Er is echter een aanspraak op de uitvinding der boekdrukkunst, welke tot op zekere hoogte op een deugdelijken grondslag rust, en de omstandigheden daarvan zijn buitengewoon interessant. In 1890 ontdekte Abbé Requin te Avignon in Frankrijk vijf notariële protocollen in het Latijn, gedateerd 1444 en 1446, die vermeldden dat Procopius Waldfoghel, een zilversmid uit Praag, te dien tijde in Avignon woonachtig, zich bemoeide met een methode 'om kunstmatig te schrijven' en om kleuren op textielgoederen aan te brengen. Een dezer documenten spreekt van 'twee stalen alfabetten, twee ijzeren vormen, een stalen schroef, achtenveertig tinnen vormen, en verschillende andere vormen, behorende tot de kunst van schrijven'. Een ander document handelt over een belofte, die Waldfoghel gegeven had om les te geven in zijn kunst van schrijven. Wij hooren verder over beloften om geen anderen in te wijden in deze kunst; verder over de vervaardiging van 27 Hebreeuwsche letters, gesneden in ijzer

'volgens de wetenschap en de methode van schrijven' en over instrumenten van 'hout, tin en ijzer'.

Maar de mededeelingen in de documenten van Avignon wijzen niet direct op een uitvinding van drukken met losse letters, hoewel er een aanduiding is van een procédé, waarbij metalen letters werden gebruikt. Wellicht werden deze bij het 'schrijven' van een tekst achtereenvolgens op het papier afgedrukt, zoo ongeveer op de manier als de letters van onze caoutchouc stem-pels. Geen stuk drukwerk is ooit aan het licht gekomen dat binnen vijftig jaar na Waldfoghel's tijd in Avignon werd vervaardigd en geen enkele schrijver heeft ooit ernstig volgehouden, dat de proeven van Waldfoghel, aangenomen dat zij iets met drukken te maken hebben gehad, ouder zijn dan de experimenten van Gutenberg in Straatsburg. De veronderstelling is echter geopperd, dat Waldfoghel het denkbeeld van drukken kan hebben opgevangen uit het een of ander, dat openbaar werd bij het proces van Gutenberg in Straatsburg in 1438. Volgens zekere acten woonden er verscheidene vroegere Straatsburgers omstreeks 1445 in Avignon, waaronder een zekere Walter Riffe, die zilversmid van beroep was.

GEZET UIT DE ROMULUS VAN J. VAN KRIMPEN
GEDRUKT OP PANNEKOEK PAPIER BAROQUE MEEUWGRIJS
EN GEBONDEN DOOR J. BRANDT & ZOON

4.281.667

